

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 115 ■ ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1991 ■ ΑΔΑΡ - ΝΙΣΑΝ 5751

Πίστη και λογική: Οι Θρησκείες δεν έχουν τίποτα να φοβηθούν

'Αρθρο του Επισκόπου κ. Gerald Mahon, προέδρου της Αγγλικανικής Επισκοπικής Επιτροπής για τις Σχέσεις μεταξύ Χριστιανών Καθολικών και Εβραίων

Ενας ιερέας μου δημιγήθηκε μια πρόσφατη εμπειρία που είχε με μια τάξη παιδιών 14 ετών σε ένα τοπικό σχολείο. Τα είχε ωριτσεί ποιος ήταν ο Ιδυτής του Χριστιανισμού. Επικράτησε στην στάξη μέχρι που ήταν ένα αγόρι διστακτικά απάντησε: "Δεν μου αρέσει που το λέω, αλλά δεν κάποιος που το ίνονά του είναι το ίδιο με μια βριτσιά!"

Οι Χριστιανοί δεν μπορούν βέβαια να είναι περηφανοί που σε μια χώρα με 1.400 χρόνια χριστιανικής παράδοσης μια απλή ερώτηση μπόρεσε να προκαλέσει μια τέτοια απάντηση.

Σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, μόλις άρχισε η ατυχώς ονομαζόμενη ως "Σταυροφορία για τον Ευαγγελισμό". Η λέξη αυτή είναι η αγγλική μεταφορά μιας ελληνικής λέξης της Κανής Διακήρησης που σημαίνει τη διάδοση του "Καλού Αγγέλματος" (στα ελληνικά το Ευαγγέλιον), της ιστορίας, της ζωής και της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού.

Ο Ευαγγελισμός λοιπόν δεν είναι κάτιο το καινούργιο. Είναι ό,τι οι Χριστιανοί κάνουν από το ξεχίνημα της Χριστιανούσης: όσοι εντάσσονται στη χριστιανική κοινότητα αναλαμβάνουν την ευθύνη να διαδώσουν το Καλό Αγγέλμα.

Σ' αυτή τη "Σταυροφορία" η Εκκλησία προκαλεί κυρίως τα ίδια της τα μέλη να καταλάβουν τη σημασία της αποδοχής της πίστης τους. Είναι οι Χριστιανοί ακόμη και αυτοί που εκκλησιάζονται σιγάνα, που πρέπει πρώτα απ' όλους να "ευαγγελιστούν". Ωστόσο, ποιά πρέπει να είναι η συμπεριφορά τους απέναντι σε άτομα άλλων θρησκειών; Θα έπρεπε οι άλλες θρησκείες να επιστρατεύουν την άμυνά τους, να ασφαλίζουν τις πόρτες τους, για να αντιμετωπίσουν το παλαιοϊστακό κύμα του προσθλητισμού.

Θημάματα είναι περιστατικό, προ 20 ετών, όταν επισκέψθηκα την Βόρεια Υεμένη. Ο υπουργός Υγείας είχε ζητήσει Καθολίκες αδελφές για να δουλέψουν στα νοσοκομεία της Υεμένης. Άλλαν αρέθουν - είπε - δεν θα πρέπει να κάνουν προσθλητισμό!

"Κύριε υπουργέ", τον απάντησα, "δεν μπορώ να σας προστητίσω, όπως και εσείς δεν μπορείτε να προστητίσετε εμένα. Υπάρχει μόνον Ένας που καθιδηγεί την καρδιά και οι δύο μας πιστεύουμε σε Αντόν. Όταν έρθουν οι αδελφές, θα υπηρετήσουν το λαό σας και ίσως θα τον φέρουν πιο κοντά στον Θεό. Τί θα κάνει Αυτός στις καρδιές των αδελφών ή στις καρδιές του λαού σας, είναι δικό Του μυστικό".

Και ο υπουργός φάνηκε ικανοποιημένος. Θα έδινα αυτή την απάντηση σε οποιονδήποτε αλλόθηρο που θα φοβόταν την "Σταυροφορία για τον Ευαγγελισμό".

Είναι σημαντικό, ότι το φετεινό μήνυμα του Πάπα για την Πρωτοχρονιά σχετίζεται με την Παρκόδια Ημέρα της Ειρήνης, είχε ως κεντρικό νότημα: "Αν θέλετε ειρήνη, σεβαστείτε τις πεποιθήσεις του κάθε ατόμου".

"Οι λαοί δεν πρέπει να προσπαθούν να επιβάλλουν την δική τους αλήθεια στους άλλους", γράφει ο Πάπας Ιωάννης - Παύλος ΙΙ. "Η αλήθεια επιβάλλεται μόνο με τις δυνάμεις της δικής της γηγούτητας... Ωστόσο, όπως ένας πρέπει να παραμένει πεπεισμένος για την αλήθεια της δικής του θρησκείας, κατά τον ίδιο τρόπο κανένας άνθρωπος ή ομάδα δεν έχει το δικαίωμα να καταπέλεσει την ελευθερία της συνειδήσης δύοντας έχουν άλλες θρησκευτικές πεποιθήσεις".

Οι Εκκλησίες θα έπρεπε, πιστεύω, να υιοθετήσουν αυτήν την αρχή. Οι περιθωριακές ομάδες, που δεν την δέχονται θα ακολουθήσουν τον δικό τους δρόμο, άσχετα από τον Εναγγελισμό.

Πριν από 25 χρόνια, κατά το Β' Συμβούλιο του Βατικανού, η Καθολική Εκκλησία έξεδωσε μια ειδική Διακήρυξη αναφερόμενη στις σχέσεις της με τους μη Χριστιανούς: *Nostra Aetate*, ονομάζεται το έγγραφο αυτό, που πήρε την ονομασία του από τις δύο αρχικές λέξεις του κειμένου και δίνει στους Καθολικούς την εξής αρχή: "Με σοφία και αγάπη, διαμέσου του διαλόγου και της συνεργασίας με τα 'άνθη' άλλων θρησκεών και επιβεβαιώνοντας τη χριστιανική πίστη και ζωή, μάθετε, διατηρήστε και προωθήστε τα πνευματικά και ηθικά θετικά στοιχεία που θα βρείτε μεταξύ των άλλων θρησκεών, καθώς και τις αξέσ των κοινωνιών και του πολιτισμού τους". Το μήνυμα αυτό απέχει πολύ από τις ημέρες του δύγματος: "Οι Χριστιανοί έχουν δίκιο: όλοι οι άλλοι έχουν άδικο".

Υπάρχει ένα εκτεταμένο εδάφιο στη Διακήρυξη αυτή, που αναφέρεται στον Ιουδαϊσμό. Οι Χριστιανοί πολλές φορές βρίσκονται μπροστά στον κίνδυνο να ξεχάσουν ότι ο Ιησούς ήταν Εβραίος μεγαλωμένος με τα εβραϊκά ήμι, από τους Εβραίους γονείς του, την Μαρία και τον Ιωσήφ.

Οι συντρόφοι που επέλεξε, οι 12 Απόστολοι, ήταν όλοι Εβραίοι, όπως άλλωστε και όλοι οι πρώτοι Χριστιανοί. Και η διδασκαλία του Ιησού αντικατοπτρίζει πολύ καθαρά την εβραϊκή παιδεία του. Ο κοινός δεσμός μεταξύ του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού είναι βαθείς και οργανώκος και το χρέος των Χριστιανών προς τους Εβραίους αναγνωρίζεται ολόενα και περισσότερο.

Βέβαια, δεν ήταν πάντα έτοι. Όμως, η επαναχώνη ιστορία των διωγμών των Εβραίων από τους Χριστιανούς σημερα καταλογίζεται ως το κακό στοιχείο, όπως πράγματι ήταν, και οι Χριστιανοί ήταν εξασκούν την επιδρού τους για να βεβαιώσουν ότι δεν πρόκειται να επαναληφθεί αυτός ο απεχθής παραδογισμός.

"Ο αντιστριτυσμός και κάθε μορφή φασισμού είναι ένα αμάρτημα προς το Θεό και την ανθρωπότητα", δήλωσε με έμφαση ο Πάπας Ιωάννης - Παύλος ΙΙ, τον περασμένο Νοέμβριο, κατά την πρόσφατη συνάντηση του στα μέλη του Βρετανικού Συμβουλίου Χριστιανών και Εβραίων.

Ο Ευαγγελισμός δεν απειλεί κανέναν. Σκοπεύει να διαδώσει το κήρυγμά του μεταξύ των ανθρώπων που πιστεύουν ότι είναι Χριστιανοί. Τους προτέρευτα να αφυπνιστούν έναντι των ευθυνών τους και τους προκαλεί να γίνουν μάρτυρες της πιστής τους ζώντας μια ζωή στην υπηρεσία των άλλων.

"Ολοι μας, Χριστιανοί και μη Χριστιανοί, είμαστε ιεραπόστολοι σε αυτόν τον κόσμο, όλοι μας αντιμετωπίζουμε τα ίδια ουσιώδη ερωτήματα σχετικά με το νόημα και το σκοπό της ζωής, σχετικά με το θάνατο και σχετικά με το απόλυτο μυστήριο του από ΠΟΥ ερχόμαστε και ΠΟΥ το ταξίδι μας μας οδηγεί.

Στην ανάζητηση απαντήσεων μπορούμε να μοιραστούμε τις γνώσεις μας. Ο Χριστιανισμός θα μοιράσει το θησαυρό του, το Καλό Αγγέλμα του Χριστού. Ανταποδίδοντας, θα είναι έτοιμος να ακούσει τις απόψεις των άλλων. Θα έπρεπε κανείς από εμάς να φοβάται, διότι θα έρθουμε κοντύτερα στην αλήθεια;

(Από την εφημερίδα "Independent", 26.2.1991)

**Ο Ραββίνος Fabian Schonfeld, από τις ΗΠΑ, καιρετά
τον Αρχιεπίσκοπο Τσεχοσλοβακίας Karolinάlio
Frantisek Tomasek. Στο κέντρο ο Αρχιεπίσκοπος
Edward Cassidy, πρόεδρος της Επιτροπής του Βατικανού για τις Θρησκευτικές Σχέσεις με τους Εβραίους.**

"Μεγάλωνα, ωρίμαζα, καταλάβανα περισσότερα πράγματα: το να είσαι Εβραίος σ' έναν κόσμο Χριστιανών, σημαίνει να γνωρίσεις το φόβο και να τον συνηθίσεις. Το φόβο του Θεού, συν το φόβο των ανθρώπων".

**ΕΛΙ ΒΙΖΕΛ
(Νόμπτελ Ειρήνης 1986)**

"Η διαθήκη ενός δολοφονημένου Εβραίου ποιητή"
(Εκδόσεις Aquarius, 1988, σελ. 34)

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χανιά: Εβραϊκή συνοικία.

"Οι Εβραίοι και η Ευρώπη"

Σκέψεις και συμπεράσματα από την ομώνυμη μελέτη
του MAX HORKHEIMER

O Γερμανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Max Horkheimer, της Σχολής της Φραγκφούρτης, τον Σεπτέμβριο του 1939 ολοκλήρωσε τη συγγραφή της μελέτης του "Οι Εβραίοι και η Ευρώπη" (Die Juden und Europa), που την δημοσίευσε στην "Zeitschrift für Sozial - Forschung", τόμος VIII (1939), σελ. 115 - 136.

Στη μελέτη αυτή ο Χορχχάμειρ προσπαθεί να περιγράψει τον αντισημιτισμό ως ιδεολογική πρακτική του φασισμού. Επιχειρεί να υποστηρίξει πως ο φασισμός είχε φωλάσει μέσα στο ίδιο το φιλελεύθερο καπιταλιστικό σύστημα του 19ου αιώνα και πως το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς του Χίτλερ ήταν η φυσική εξέλιξη της Δημοκρατίας της Βαΐμαρης. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο έθετε και τη μεγάλη αντισημιτική προπαγάνδα που επιχειρούσε τότε (το 1939) το ναζιστικό καθεστώς.

Προσακάτω δημοσιεύουμε ένα απόσπασμα αυτής της μελέτης από την ελληνική μετάφραση (του κ. Θ. Γεωργίου), με τον ομώνυμο τίτλο (εκδόσεις Έρασμος, Αθήνα 1985). Από τη δημοσίευση του απόσπασμας αυτού φαίνεται πόσο πολύ ο Χορχχάμειρ έπεισε έξω στις προβλέψεις του για το τι επρόκειτο να ακολουθήσει στα αμέσως προσεχή χρόνια, όσον αφορούσε την τύχη των Εβραίων. Ο Χορχχάμειρ π.χ. πιστεύει και... προβλέπει ότι "Η ελπίδα των Εβραίων στηρίζεται στον Β' παγκόσμιο πόλεμο", τον πόλεμο δηλαδή που δημιουργήσε την εξόντωση του Ολοκαυτώματος!

Από την άλλη όμως πλευρά, ολοκληρωτή μελέτη "Οι Εβραίοι και η Ευρώπη" περιέχει σκέψεις (δυστυχώς επαναλαμβανόμενες από τους αντισημίτες) πενήντα ολόκληρα χρόνια μετά τη συγγραφή της.

Ο καθένας μπορεί ελεύθερα να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα.

"Η ελπίδα των Εβραίων στηρίζεται στον Β' παγκόσμιο πόλεμο· θλιβερή ελπίδα. Όποια κι αν είναι η εξέλιξη, ο συνεχής μιλιταρισμός θα συνεχίσει να οδηγεί τον κόσμο σε κολλεκτιβιστικές και ανταρχικές μορφές ζωής. Κατά τη διάσκεψη του Α' παγκοσμίου πολέμου η οικονομία των γερμανικού πολέμου προεικόνιζε τα σήγχρανα επόμενα προγράμματα. Η αναγκαστική στρατολόγηση στον πρόσφατο λαϊκό πόλεμο είναι μια κεφαλαιώδης στιγμή της ολοκληρωτικής τεχνικής. Για τις στρατιές των εργαζομένων στην πολεμική βιομηχανία, στην κατασκευή του οδικού δικτύου, στις σιδηροδρομικές γραμμές και στα δημόσια κτίρια η κινητοποίηση αυτή δεν φρένει τίποτε παρά το θάνατο των μαζών. Η συνεχής εξάπλωση των καιρού της ειρήνης ήταν ήδη κατάσταση πολέμου. Βρισκόμαστε σε πόλεμο; Καμιά φορά οι σημερινοί πολεμιστές το αγνοούν και οι ίδιοι. Οι έννοιες είναι περισσότερο ασφερίς απ' ό,τι κατά τον 19ο αιώνα. Η φυγή των λαών στα καταφύγια είναι ο θριάμβος του Χίτλερ, ακόμη κι αν νικηθεί. Ίσως οι Εβραίοι περάσουν απαρατήρητοι μέσα στον πανικό με τον καιρό όμως θα τρέμονταν όπως όλος ο κόσμος μπροστά σ' αυτό που απλώνεται τώρα σ' ολόκληρη τη γη.

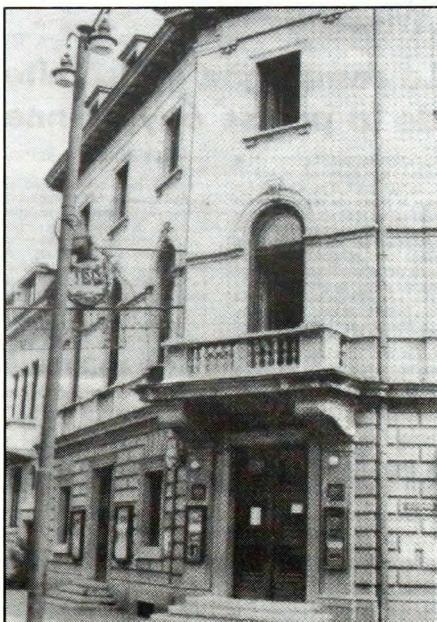
Σ' ένα μεγάλο βαθμό, οι μάζες που πολεμούν κατά των ολοκληρωτικών κρατών δεν φοβούνται κατά βάθος τον φασισμό. Παρ' όλα αυτά, το να διαφύλαξει κανείς αυτό που υπάρχει δεν έχει νόημα, είτε

το απέκτησε με τον πόλεμο, είτε ειρηνικά. Ίσως μετά από έναν μεγάλο πόλεμο να δούμε να αποκαθίσταται για μια σύντομη περιόδο το προηγούμενο οικονομικό καθεστώς. Άλλα τότε θα ξανάρχει η ίδια διαδικασία: ο φασισμός δεν γεννήθηκε τυχαία. Με την κατάρρευση της φιλελεύθερης οικονομίας οι άνθρωποι βρέθηκαν μπροστά στο δίλημμα: ελεύθερια ή φασιστική δικτατορία. Οι Εβραίοι ως πράκτορες της κυκλοφορίας των αγαθών δεν έχουν κανένα μέλλον. Ως άνθρωποι θα μπορούσαν να ζήσουν όταν επιτέλους οι άνθρωποι θέθεταν ένα τέλος στην προϊστορία.

Στην ολοκληρωτική τάξη, όταν δεν θα υπάρχει ανθρωπότητα, αλλά ίσως απομενούν ακόμη μερικοί Εβραίοι, ο αντισημιτισμός θα έχει ένα φυσικό τέλος. Το μίσος κατά των Εβραίων ανήκει στην φάση της ακμής του φασισμού. Στη Γερμανία ο αντισημιτισμός παραμένει μια δικλείδα ιδίως για τις νέες γενιές των S.A. Χρησιμοποιείται για να ενσπείρει την δειλία στον πληθυσμό. Θέλουμε να αποδείξουμε ότι το σύστημα δεν υποχωρεί μπροστά στη τίτοτε. Οι διοίξεις αποβλέπουν πολιτικά κυρίως στους θεατές: να δουν μήπως υπάρχουν μερικοί που αντιδρούν. Δεν υπάρχει πια τίποτε να παθεί. Η μεγάλη αντισημιτική προπαγάνδα απευθύνεται κυρίως στο εξτερικό. Άρειοι διευθυντές του οικονομικού τομέα ή και άλλων τομέων μπορούν κάλλιστα να εκφράζουν την απαρέσκευα τους, ιδίως όταν η χώρα τους είναι απομακρυσμένη από το πεδίο των συγκρούσεων οι δυνάμει φασιστικές μάζες δεν τους παίρνουν στα σοβαρά. Τις βαρβαρότητες που αποκηρύσσουν δημοσίως έργουν να τις δικαιολογήνται ιδιωτικά. Στις πρείσμους που κατορθώνουν να θρέψουν τον πληθυσμό τους, κάθε ξητιάνος φοβάται ότι ο μετανάστης Εβραίος του στερεί το φυμά του. Ένα πλήθος άνεργων και μικροστον αγαπούν τον Χίτλερ για την αντισημιτισμό του και κατά βάθος η κυριάρχη τάξη μοιράζεται μαζί τους αυτή την αγάπη. Η απανθρωπία που φθάνει μέχρι το παράλογο μετριάζει τον τρόμο που την ακολουθεί. Η απωμόσια που εξασφαλίζει στον ένοχο η θείκη δύναμη αποδεικνύει για μια ακόμη φορά ότι δεν υπάρχει ανθρωπιά. Μπροστά στην αναταραγή των απάνθρωπων επιβεβαίωνται ότι η πάλια ιδέα του ανθρωπισμού, η θρησκεία και ολόκληρη η φιλελεύθερη ιδεολογία δεν έχουν πια καμιά αξία. Η ολότητα πρέπει να καταστρέψει την κακή συνείδηση. Η συμπόνια είναι τελικά η τελευταία αμαρτία που υπάρχει".

ψουν τον πληθυσμό τους, κάθε ξητιάνος φοβάται ότι ο μετανάστης Εβραίος του στερεί το φυμά του. Ένα πλήθος άνεργων και μικροστον αγαπούν τον Χίτλερ για την αντισημιτισμό του και κατά βάθος η κυριάρχη τάξη μοιράζεται μαζί τους αυτή την αγάπη. Η απανθρωπία που φθάνει μέχρι το παράλογο μετριάζει τον τρόμο που την ακολουθεί. Η απωμόσια που εξασφαλίζει στον ένοχο η θείκη δύναμη αποδεικνύει για μια ακόμη φορά ότι δεν υπάρχει ανθρωπιά. Μπροστά στην αναταραγή των απάνθρωπων επιβεβαίωνται ότι η πάλια ιδέα του ανθρωπισμού, η θρησκεία και ολόκληρη η φιλελεύθερη ιδεολογία δεν έχουν πια καμιά αξία. Η ολότητα πρέπει να καταστρέψει την κακή συνείδηση. Η συμπόνια είναι τελικά η τελευταία αμαρτία που υπάρχει".

Ο Μ. Χορχχάμειρ (γεννήθηκε το 1895 στη Στονγκάδη) διετέλεσε Καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης (1930). Μετανάστευσε στο Παρίσι το 1933 και το 1934 εργάτευσε στη Γερμανία και μετά το 1954 δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Μέλος πολλών διεθνών επιστημονικών κοινωνιολογικών οργανισμών, συγκέντρωσε γύρω του τον επιστημονικό κύκλο, γνωστό ως "Σχολή της Φραγκφούρτης". Η επιστημονική σκέψη του Χορχχάμειρ επιφέρεσε σημαντικά την εξέλιξη της Φιλοσοφίας και της Κοινωνιολογίας στη νεότερη εποχή.

Ρουμανία: Κτίριο εβραϊκού θεάτρου.

Καστοριά 1906. Αριστερά του κεντρικού τζαμιού ο Εβραϊκός μαχαλάς με τους 2.000 κατοίκους.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Καστοριάς

Στο τέλος του 19ου αιώνα (Αύγουστος 1890 - Ιούλιος 1892) ο Γάλλος V. Bérard ταξίδεψε στην Ανατολή, όπου, όπως γράφει τον Ιούλιο του 1892 στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου του "Τοιχαία και Ελληνισμός", επισκέφθηκε τα ελληνικά μέρη και τα πιο πολλά από τα τουρρικά: "Ήθελα να μελετήσω επί τόπου το ανατολικό ξήτημα, χωρίς προκατασκευασμένη γνώμη, αλλά με καθορισμένο στόχο". Το Οδοιπορικό στη Μακεδονία, όπως είναι ο υπότιτλος της μελέτης του Bérard, περιλαμβάνει στοιχεία για όλους τους λαούς που ζούσαν εκείνη την περίοδο στη συγκεκριμένη περιοχή.

Από την ελληνική έκδοση του βιβλίου (Έκδόσεις Τροχαλία, μετάφραση M. Λυκούδης, Εισαγωγή - Σχόλια Θ. Πυλαρινός) αναδημοσιεύουμε τις παρακατώ εντυπώσεις που αναφέρονται στην Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς (σελ. 365 - 370) των παλαιών χρόνων.

Aπό τον κάμπο της Καστοριάς¹ αναδίνεται η ίδια θλίψη όπως κι από την κοιλάδα του Ελβασάν. Το μονοπάτι περνά στενό μέσ' από τα γαϊδουράγκαθα, που πετιούνται ωμαλέα και μας φτάνουν μέχρι τον αναβολέα. Οι καλλιέργειες αρχίζουν μόλις στα προστιάτια της πόλης, με τα περιβόλια, τα λιόφυτα και τα αμπέλια των χριστιανών. Η ίδια η πόλη είναι χτισμένη μέσα στη λίμνη, πάνω σ' ένα βραχάδες ακρωτήριο.

Συντροφιές με τα κυριακάτικά τους βγαίνουν για το βραδινό περίπατο. Αρβανίτες με φουστανέλες και Έλληνες με ευρωπαϊκά "κουντούμμα" και πολλοί Εβραίοι με έντονο το φυλετικό τους τύπο, τη γρυπή μύτη, τις στρουφουλιδωτές μπούκλες που σκεπάζουν τ' αυτιά, τη μαχοιά συριακή όμπτα και το φαρδύ ζωνάρι με τα ανάμεικτα χρώματα. Οι γυναίκες και τα κορίτσια περπατούν αργά κάτω από τα γούνινα καρφτάνια τους· τα πόδια τους είναι γυμνά μέσα στα βαθικόκκινα πασούμμα τους, τα μάτια τους βραμένα, το χαμόγελό τους γίνεται πιο πλατύ ακόμη από το κοκκι-

νάδι και τα στήθια τους μόλις που τα σκεπάζει το μεταξένιο πουκαμισάκι. Έτσι στολισμένες, μοιάζουν να προσφέρονται στον πρώτο ξένο με το πρώτο τους χαμόγελο· οι Εβραίες της Καστοριάς γέμιζαν παλιότερα τα χαρέμια της Αλβανίας.

'Οσο πλησιάζουμε στην πόλη, τόσο περισσότερα γίνονται τα περιβόλια. Αύριο είναι ημέρα Σαββάτου. Κάτω από τις ελιές οι Εβραίοι τραγουδούν στα ελληνικά· οι Εβραίες παρέμερα χορεύουν ή καπνίζουν το ναργιλέ. Κέφι δύσπιστο, κέφι με σιγαστήρα, που σβήνει αμέσως στη θέα του χωροφύλακά μας.

Η Καστοριά δεν είναι καθόλου μεγάλη πόλη. Η εμπορική της σημασία που άλλοτε είχε προσελκύσει τους προγόνους αυτών των Εβραίων από τη Θεσσαλονίκη, έχει τώρα χαθεί· οι χωρικοί από τη γύρω ύπαιθρο δεν κάνουν πια από δω τις προμηθείες τους· το ταξίδι ως τη Θεσσαλονίκη έχει γίνει εύκολο και το λαθρεμπόριο διαμέσου των ελληνικών συνόρων είναι σε έξαρση. Η μουσουλμανική αριστο-

κρατία, μπέηδες και πασάδες, κατεστραμμένη από τις αλβανικές επιδρομές και την ερήμωση του κάμπου, φυτούωνται θλιβερά στα σαραβαλιασμένα κονάκια της. Το παζάρι είναι νεκρό· όλη η ντόπια παραγωγή εκπροσωπείται από ψάρια της λίμνης, μάλλινες κάπες και μερικά χοντροφτιαγμένα χάλια.

Η μουσουλμανική συνοικία έχει μόνο διακόσια σπίτια· οι Εβραίοι, περισσότεροι, είναι γύρω στις 250 - 300 οικογένειες· στον αριθμό υπερτερούν οι Έλληνες· 1.000 με 1.200 σπίτια. Στην ουσία όμως εδώ κινηταρίζονται οι Εβραίοι. Ο Ελληνισμός έχει αποδυναμωθεί από τις βλάχικες διχοστασίες. 'Όλα σχεδόν τα χριστιανικά σπίτια καταλαβαίνουν ή και μιλούν τα βλάχικα. Το βλάχικο κόμμα δε στρατολόγησε εδώ παρά 200 - 300 πιστούς· οι νοικοκυραίοι, από πεποιθηση ή από μόδα, είναι παντού ελληνόφρονες. Τα σχολεία έμειναν ελληνικά, παρά τους έντονους καυγάδες. Οι Βλάχοι όμως παίρνουν την εκδίκησή τους με εφοριμήσεις στις σοδειές και στα κοπάδια, με γιουρούσια στα λιόφυτα, με απαγωγές κοριτσιών εντόρων οικογενειών που τα παντρεύονται με ή δίχως παπά και κατόπιν ξητούν την πρόκα τους. 'Όλοι οι μόρτες, οι σκανταλιάρηδες και οι σαματατζήδες της χριστιανικής κοινότητας δηλώνουν Βλάχοι· είναι ένας τίτλος που ο Τούρκος έπαρχος των σέβεται και που διασφαλίζει στις προκειμένες περιπτώσεις σχεδόν πλήρη ατιμωρησία.

Οι Εβραίοι, αντίθετα, σε μια αδελφική ενότητα μεταξύ τους, εργάστηκαν χωρίς σταματημό για το ξεζούμισμα του μουσουλμάνου. Οι πατερόδες τους ή οι παππούδες τους ήρθαν από τη Θεσσαλονίκη στις αρχές του αιώνα. 'Ησαν ράτσας σπανιόλικης· τα ιστανικά αποτελούν ακόμη τη μητρική γλώσσα των γερόντων και των παλιών οικογενειών. Μέσα σε μισόν αιώνα έβαλαν στο χέρι όλη την περιουσία της Καστοριάς. 'Υστερα όμως από την πρώτη αυτή γενεά ήρθε μια δεύτερη, που φαίνεται να θέλει να φιξώσει στον

τόπο, να μετατρέψει τον πλούτο της σε έγγεια αγαθά, σε αμπέλια, σε μποστάνια, σε λιόφυτα.

Πράγματι, όσον καιρό η μουσουλμανική αριστοκρατία διατηρούσε τον πλούτο της, όλος ο τόπος δούλευε για τους Εβραίους. Μέσα στον αγροτικό αυτό πληθυσμό, η έλλειψη προβλεπτικότητας των μπέηδων έδινε πολλές ευκαιρίες στους χειριστές ρευστού χρήματος. 'Όλα τα έσοδα έρχονταν σε είδος. Στο τέλος της συγκομιδής οι μπέηδες, αφού έβαζαν κατά μέρος τις προμήθειές τους για όλο το χρόνο, ξεφορτώνονταν όλο το υπόλοιπο στην πρώτη κουδουνιστή προσφορά. Σε μερικές μέρες είχαν ξοδέψει το ρευστό αυτό σε ψυλικά, σε μπιμπέλο, σε κεντητές σέλες, σε πλουμιστά άρματα, σε άλογα και σε χαλιά· κι ο Εβραίος ξαναφόταν στα λεφτά του. 'Έρχονταν τα ανοιξιάτικα ραμαζάνια, οι νύχτες που το παζάρι μετά τον ολοήμερο ύπνο ανοίγει με τα φανάρια του να λαμποκοπούν και τις ευρωπαϊκές φτηνοπραμάτεις του να αστραποβολούν, απλώνονταις τα φανταχτερά υφάσματα και βάζονταις σε πειρασμό την κοκεταρία των γυναικών και τη λαμπαργία των παιδιών - ο καλός Τούρκος δεν αφίνεται τίποτα στις γυναίκες του ούτε στα παιδιά του, όταν πλησιάζει το Μπαϊράμι. 'Ενα δάνειο από τον Εβραίο ικανοποιούσε όλα αυτά τα καρπίτσια· είχε όμως δεσμευτεί και προφαγωθεί έτσι ένα μέρος από τη σοδειά της επόμενης χρονιάς. Αφήστε το χρόνο να κάνει τη δουλειά του, τις σοδειές να έρχονται και να φεύγουν, άλλη καλή άλλη κακή, μια χρονιά ξηρασίας να πλακώνει άξαφνα ή μια επιδρομή Αλβανών· τότε ο μουσουλμάνος χρεώνεται, βάζει υποθήκη τη γη του, χώνεται κάθε μέρα και πιο πολύ ως το λαμπό στα χρέη· το χωράφι πέφτει στα χέρια του Εβραίου, όπως και τα καλά σπίτια της πόλης, στο νότιο μέρος του βράχου, που είναι προφυλαγμένο από τους βοριάδες.

Τότε ο κατεστραμμένος μουσουλμάνος παίρνει των οματιών του και φεύγει από την πόλη. Οι κολίγοι του που

1904: Ο Αρχιραβίνος Καστοριάς Μεναχέμ Ζαχαρίας με την οικογένειά του. (Φωτ. Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος).

συχνά τους συγχρατούσε με τη βία, στηριγμένος στην υποστήριξη της εξουσίας, διασκορπίζοντας στα ελεύθερα χωριά. Τα έσοδα του Εβραίου κατεβαίνουν στο μηδέν. Πρέπει νάτι να γίνει. 'Ένα μέρος επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη. 'Άλλοι, αντίθετα, υποτάσσονται στις καινούργιες ανάγκες και καλλιεργούν μοναχοί τους τα χωράφια τους.

Η Καστοριά παρουσιάζει έτοι το σπανιότατο φαινόμενο μιας εβραϊκής αριθμοτικής κοινότητας. Στην πραγματικότητα, ο αριθμός των γεωργών αυτών δεν είναι ακόμη μεγάλος και έχουν επιδοθεί σε μια καλλιέργεια που γειτνιάζει με τη βιοτεχνία. Δεν έχουν ακόμη βάλει στο χέρι το αλέτρου-ασχολούνται με την κηπουρική ή με τις λεπτές μέριμνες που απαιτεί το αμπέλι και η ελιά: σχεδόν δουλειά μαστόρου. Το πρώτο όμως αυτό βήμα έχω από τις παραδοσιακές απαρχολήσεις της φυλής τους θα τους οδηγήσει ίσως και σε άλλες αλλαγές.

Η εβραϊκή αυτή κοινότητα είναι άξια προσοχής. Ριζώνοντας στη γη, μοιάζει να απέκτησε ένα πρώτο ίχνος πατριωτισμού, φιλέτικου πατριωτισμού, όπως είναι ο πατριωτισμός όλων των βαλκανικών κοινοτήτων. Ήδη μερικοί Εβραίοι ονειρεύονται και συζητούν κάποιο εθνικό μέλλον. 'Όχι πως ο ζυγός του Τούρκου τους καταθλίψει όπως τους Χριστιανούς, και ζητούν την απολύτωσή τους: καθόλου δε θεωρούν τους εαυτούς τους καταπιεζόμενους. Ούτε φυσικά φοβούνται τον ερχομό του Ελληνισμού και την προσάρτηση στην Ελλάδα δεν την θεωρούν καθόλου αξιόκλαυστη κακοτυχία: μιλούν ελληνικά, φοιτούν στα ελληνικά σχολεία και, ευκατάστατοι οι ίδιοι, συμπορεύονται με τους ευκατάστατους Έλληνες εναντίον των Βλάχων... Η τύχη όμως διέπει τα πάντα και μυστήριες είναι οι βουλές του μέλλοντος. Πού ξέρεις, όταν φύγεις ο Τούρκος και οι ευρωπαϊκές αντιζηλίες δεν αφήσουν ούτε τον Έλληνα, ούτε το Σλάβο, ούτε τον Αιγαίονα να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη, αποκλείεται να διαμορφωθούν οι συνθήκες για

τη σύσταση ενός εβραϊκού κράτους γύρω από την πρωτεύουσα αυτή; 'Όλες οι πόλεις της νότιας Μακεδονίας έχουν εβραϊκή παροικία: καταρχήν η Θεσσαλονίκη, όπου ως προς τον αριθμό και τον πλούτο είναι οι κύριοι, με 15.000 - 20.000 σπίτια: ύστερα η Βέροια, τα Σέρβια, η Καστοριά: φτάνονταν μάλιστα μέχρι την Ήπειρο, το Μέτσοβο και τα Γιάννινα. Ο συνολικός τους αριθμός ξεπερνά τις εκατό χιλιάδες και ο αριθμός αυτούς διπλασιάζεται, αν προστεθούν και οι εξισλαμισθέντες Εβραίοι, οι Μαμίν. Οι Μαμίν αναγνώρισαν κάποτε τον Προφήτη, για να σώσουν τα λεφτά τους. Και ως μουσουλμάνοι ίωμας διατήρησαν τα ήθη και το πνεύμα της φυλής τους: μεγάλοι τοκιστές, οικονόμοι μεγάλοι φιλάργυροι, έχουν γίνει οι πλουσιότεροι Μακεδόνες... Οι Εβραίοι αυτοί είναι πελάτες της Γαλλίας. Στέλνουν τα παιδιά τους στα δικά μας λύκεια, της Μασσαλίας και του Παρισιού. Υπολογίζουν στη γαλλική υποστήριξη. Ο Πύργος του Άιφελ και η παγκόσμια Έκθεση μας ξανάδωσαν το αλλοτινό κύρος... Θα ξαναχτυπεί άραγε κάποτε στη Θεσσαλονίκη ο ναός του Σολομώντα;

Ζήσαμε πολύ λίγο στην ελληνική κοινότητα της Καστοριάς. Τα διαβατήριά μας δεν ήσαν εντάξει. Στο Μοναστήρι τα είχε ρυθμίσει όλα η επέμβαση του Απόστολου Μαργαρίτη. Εδώ, χωρίς καμιά γνωριμία και χωρίς πόδες, μπορούσαμε να πέσουμε στα νύχια κάποιου σχολαστικού ή πειναλέου έπαρχου. Κι ύστερα από την περίφημη συνωμοσία, την ελληνική κοινότητα την έχουν σε κακό μάτι. Η υπόθεση είναι γνωστή: βρέθηκε στουν Έλληνα πρόξενον μια κασέλα, που είχε μέσα ολόληπτο το σχέδιο μιας ενδέχομενης συνωμοσίας. Ο Έλληνας έπλιζε να βρει συστασιώτες ανάμεσα στους φαιλιμένους μπέρδες και πασάδες του μουσουλμανικού μαχαλά: είχε υπολογίσει από πριν το ποσό που θα καταλάγαζε τις αναστολές του καθενός.

'Ελληνες παπάδες και αγωγάτες μας έκαναν επίσκεψη, με την πρόφαση κάποιας ιατρικής συμβουλής. Υπολόγιζαν στις γνώσεις μας, για να γιατρέψουμε ένα παλιάλογο, που το είχαν ματιάσει οι Βλάχοι και που, παρόλες τις προσπάθειές μας φύρφησε μέσα σ' ένα σπαραξιάρδιο επιθανάτιο φόγχο. Το ξεσέλωσαν για πρώτη φορά ύστερα από εβδομάδες, ίσως και μήνες. Το έσυραν απ' το κεφάλι μέχρι την άκρη της λίμνης. 'Ένας Αρβανίτης πρόσεξε ότι τα πέταλα μπορούσαν ακόμη να χρησιμεύουν και τα ξεκόλλησε. 'Ένας Εβραίος του έκοψε την ουρά. Το υπόλοιπο εγκαταλείφθηκε στη διάθεση των αλητόσκυλων της μουσουλμανικής συνοικίας.

1. Καστοριά: Με το άρθρο 6 της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου η Καστοριά περιήλθε στη βουλγαρική ηγεμονία. Οι διατάξεις του άρθρου ακυρώθηκαν με τη συνθήκη του Βερολίνου.

(Για την Ισορρηματική Κοινότητα Καστοριάς έχουν δημοσιευθεί αρθρα στο περιοδικό "Χρονικά", στα τεύχη 41/ σελ. 10, 62/ σελ. 10, 63 και 68/ σελ. 32).

Εβραϊκά οικογενειακά ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία

(13ος - 17ος αιώνας)

Η κ. Βούλα Κόντη δημοσίευσε με τον τίτλο "Τα Εθνικά Οικογενειακά Ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία (13ος - 17ος αιώνας)"¹ μια πολύ ενδιαφέρουσα εργασία, βασισμένη σε αρχειακό υλικό της περιόδου της βενετοκρατίας στην Κρήτη που αποσκοτεί, όπως γράφει, να συμβάλει στην έρευνα των οικογενειακών ονόματών στη Μεγαλόνησο κατά την εποχή της Βενετοκρατίας. Οι πληροφορίες που αντλούνται από τις πηγές που μελέτησε η κ. Βούλα Κόντη αφορούν κυρίως το διαμέρισμα του Χάνδακα και, σε μικρότερη έκταση, τα διαμερίσματα της υπόλοιπης Κρήτης καλύπτοντας όλη σχεδόν τη διάρκεια της Βενετοκρατίας, από τα μέσα περίπου του 13ου αιώνα ως την πτώση του Χάνδακα το 1669.

Με βάση το υλικό που δημοσιεύεται, αποδελτιώσαμε τα ονόματα που αναφέρονται σε εβραϊκές οικογένειες και επαγγέλματα, η παρούσαση των οποίων νομίζουμε ότι έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία των Εβραίων της Κρήτης και ισχυροποιούν τους στενούς δεσμούς που συνέδεαν την βενετοκρατούμενη Κρήτη με το εβραϊκό θρησκεύματος στοιχείο. Σημειώνουμε με ενδιαφέρον τα χριστιανικά ονόματα που έφεραν οι Εβραίοι της Κρήτης (π.χ. Αναστασία κ.λπ.), απόδειξη και αντό των στενών οικογενειακών δεσμών που είχαν αναπτυχθεί ανάμεσα στον Κρητικό και τον Εβραϊκό πληθυσμό.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι πολλοί Εβραίοι είχαν τοπικά ή πατριδιωνυμικά οικογενειακά ονόματα, τα οποία δηλώνουν τον τόπο απ' όπου κατάγονταν (αυτούσιο ή με παραγωγική κατάληξη). Τα ονόματα αυτά προέρχονταν από ονομασίες περιοχών της Κρήτης, από ονομασίες περιοχών του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου, είτε από ονομασίες περιοχών της Ιταλικής χερσονήσου, είτε τέλος από ονομασίες διαφόρων άλλων μερών.

Τέτοια ονόματα Εβραίων της Κρήτης τα οποία αναφέρονται στο κείμενο της μελέτης είναι και τα εξής:

Salonichio = από τη Θεσσαλονίκη

Millopotamiti = από το Μυλοπόταμο

Missini = από τη Μεσσίνη

Chersoniti = από το χωριό Χερσόνησος Πεδιάδος

Politi = από την Πόλη - Κωνσταντινούπολη

Ατταλειώτου = από την Αττάλεια

Η ακολούθοιμενη παράθεσης των ονομάτων γίνεται από μας χρονολογικά με βάση την εργασία της κ. Βούλας Κόντη. Μωσής Κ. Κωνσταντίνης

1. Σύμμεικτα. Τόμος όγδοος, έκδοση Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1989.

1271: Ο Gervasius Ragusco, κάτοικος βούργου Χάνδακα, οφείλει απόν Εβραίο Salomon, γιό του ποτέ Sambati, κάτοικο Χάν-

Χανιά: Εσωτερικό της Συναγωγής.

- δακα, δέοματα κριαριών αξίας τεσσάρων υπερπύρων¹.
- 1279: Ο Rigelus Ystrianus, κάτοικος Χάνδακα, δανείζεται χρήματα από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ Nau, κάτοικο Χάνδακα².
- 1279: Ο Iωάννης, γιός του ποτέ Λαυρεντίου Tervisano, κάτοικος βούργου Χάνδακα, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ Renillo, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα κρασιού³.
- 1280: Ο Μαρκήσιος Tervisanus και ο Ανδρέας Surianus, κάτοικοι του χ. Paraschym, παίρνουν χρήματα από τον Εβραίο Sambatheo, γιό του ποτέ Αναστασίου, Κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού και κρασιού⁴.
- 1280: Ο Ιακωβίνος Tervisan και ο Αγγελος Mudacio, μαζί με τον Λεονάρδο Calbo, κάτοικο του χ. Σταμνοί, παίρνουν χρήματα από τον Δαύιδ, γιό του ποτέ Εβραίου Lingnachni Nomico, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού⁵.
- 1281: Ο Iohanninus Tervisano, κάτοικος βούργου Χάνδακα, δανείζεται κρασί από τον Εβραίο Μιχάλη, γιό του ποτέ Sambathy Nomico, κάτοικο Χάνδακα⁶.
- 1281: Ο Iohanninus Duracinus και ο Νικόλαος Nani, κάτοικοι του χ. Μέλεσες, δανείζονται σιτάρι και κρασί από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ Μωυσή, κάτοικο Χάνδακα⁷.
- 1300: Ο Iωάννης Trivisanus, κάτοικος κάστρου Paraschi, παίρνει χρήματα από την Εβραία Αναστασία, χήρα του Sambathei, με την υποχρέωση να της επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού⁸.
- 1300: Ο Μαρίνος Trivisano, κάτοικος του χ. Κάτω Βάθεια, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ

- Vlamidhi Vilara, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού⁹.
 1300: Ο Νικόλαος Pisan, γιός του Μιχάλη Pissano, κάτοικος κάστρου Cacia, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Θωμά, γιό του ποτέ Σαμουήλ Cortese, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού¹⁰.
 1300: Ο Μαρτίνος Paduanus, κάτοικος cavernis Scalani του Carlotti Gradonico, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Cagha, γιό του ποτέ Δανιδ και τη νύφη του Ειρήνη, κάτοικους Χάνδακα, με την υποχρέωση να τους επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα μούστου¹¹.
 1300: Ο Νικόλαος Lambardo, γιός του ποτέ Αλβέρτου Lambardo, και ο Πέτρος Lambardo παίρνουν χρήματα από τον Εβραίο Sambatheo, γιό του ποτέ Μωσή, με την υποχρέωση να του επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα μούστου¹².
 1300: Ο Ιωάννης Furlan, κάτοικος του χ. Κώμες, παίρνει χρήματα από την Εβραία Ευδοκία, χήρα του Helingiaghī, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να της επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα μούστου¹³.
 1304: Η Σοφία, χόρη του ποτέ Μιχαήλ Trivisano, και ο ανεψιός της Νικόλαος Vaxalo, κάτοικοι του χ. Atanie του Μαρκεζή Fuscari, δανείζονται άποκα χρήματα από τον Εβραίο Samargia, γιό του ποτέ Helingiaghī Rodhodhi, κάτοικο Χάνδακα¹⁴.
 1304: Ο Πέτρος Lambardo, κάτοικος του χ. Dhecaarilhete, και ο γαμπρός του Ιωάννης Bretani, κάτοικος του χ. Αυλή, ομολογούν ότι οφείλουν ποσότητα σιταριού στην Εβραία Αναστασία, χήρα του Sambathei Balbi, κάτοικο Χάνδακα¹⁵.
 1304: Ο Λέος Pedhioti και ο Candianus de Roma, κάτοικοι του Casalinovo του Benedicto, παίρνουν χρήματα από την Αναστασία, χήρα του Εβραίου Sambathi, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να της επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού και μούστου¹⁶.
 1305: Ο Λεονάρδος Raguseo, κάτοικος του χ. Άγιος Ιωάννης de lo Scalani του ευγενή A. Gradonico, δανείζεται χρήματα από τον Εβραίο Samargia, γιό του ποτέ Helingiaghī Rodhodhi, κάτοικο Χάνδακα¹⁷.
 1352: Η Καλή παπαδιά, χήρα του παπά Δημήτρη Capadhocas και ο γαμπρός της Μιχαήλ Clostoeni, κάτοικοι Χάνδακα, συνάπτουν ναυτικό δάνειο με τον Εβραίο Ioste Angura, κάτοικο Χάνδακα¹⁸.
 1352: Ο Sambathus Salonicchio, Εβραίος κάτοικος Χάνδακα, μνημονεύεται σε νοταριακή πράξη ως εγγυητής του Εβραίου Ξένου Malotus, γιου του ποτέ Ηλία από το Μυστρά, που βρίσκεται τώρα στο Χάνδακα¹⁹.
 1357: Ο Πέτρος Clarencianus, κάτοικος βούργου Χάνδακα, και ο Μιχαήλ Čarvuni, Εβραίος γιός του ποτέ Μωσή Čarvuni, κάτοικος Χάνδακα, ιδρύουν εταιρεία²⁰.
 1357: Ο Plumari Millopotamiti, Εβραίος κάτοικος κάστρου Novo, παρίσταται σε νοταριακή πράξη ως εγγυητής του Lingiacus Piro, κάτοικου του ίδιου κάστρου²¹.
 1368 - 1393: Το 1368 οι Εβραίοι Ligiacus και Josef Missini, γιοί του ποτέ Chagi, οφείλουν να επισκευάσουν το σπίτι της Εβραίας Κεράννας Scolarena, στη Judaica του Χάνδακα²², το 1373 η Εβραία Κεράννα, σύνυγος του Δανιδ από τα Χανιά, κάτοικος Χάνδακα, διορίζει εκτέλεστή της διαθήκη της τον αδελιρό της Jostef Missina²³, το 1389 γίνεται αποδεκτό το αίτημα του Εβραίου Justof Missini και άλλων Εβραίων του Χάνδακα, οι οποίοι εξ ονόματος όλων των Εβραίων της Κορήτης ζητούν τη μείωση των φόρων που πληρώνουν²⁴, ο Jost είχε συμφωνήσει (1382) να παντρευτεί ο γιός του Σαμουήλ την Jocheyna, χόρη του Εβραίου Hyel, γιου της Ευδοκίας, κάτοικο Ρόδου ο γάμος δε γίνεται και το 1390 κα-

- ταφεύγουν στο δικαστήριο, που ακυρώνει το συμβόλαιο και αποδεσμεύει τα δύο μέρη²⁵, το 1393 ο Jostef ενάγει τον Κατερίνο Iallina για τη χοήση ενός πηγαδιού που βρίσκεται ανάμεσα στα σπίτια τους, στη Judaica του Χάνδακα²⁶.
 1370: Η Εβραία Καλή, χόρη του Ligia Chersoniti, κάτοικος κάστρου Novo, είχε παντρευτεί τον Εβραίο Peres, γιό του Σαμουήλ Stamati, από το ίδιο κάστρο, σύμφωνα με τα εβραϊκά έθιμα ούμως, ο Peres ισχυρίζεται ότι ο γάμος είχε ακυρωθεί, παντρεύτηκε στη συνέχεια μια Εβραιοπούλα επιτά περίπου χρόνων: η Καλή διεκδικεί τη θέση της νόμιμης συζύγου²⁷.
 1373: Ο Εβραίος Mathagia Chiersoniti, κάτοικος κάστρου Novo, μνημονεύεται ότι θεραπεύτηκε από τραύμα.
 1382: Ο Χριστόφορος Pisani και ο εγγυητής του Μάρκος Paolo είχαν καταδικαστεί ως χρεωφειλέτες του Εβραίου Sambathus Nomico· η απόφαση αυτή ακυρώνεται²⁸.
 1388: Η Μαργαρίτα, επίτροπος του ποτέ Νικολάου Serigo και σύζυγος του Γεωργίου Paulopulo, αντιδικεί με τον Εβραίο Jecuda του ποτέ Μωσή για χρέη του Serigo²⁹.
 1393: Ο Εβραίος Μωυσής Politi μνημονεύεται ότι θεραπεύτηκε από τραύμα³⁰.
 1427: Ο Σαμουήλ Salonicchio³¹, Εβραίος κάτοικος Χάνδακα, μνημονεύεται σε νοταριακή πράξη.
 1428: Ο Μιχαήλ Rodi, από το χ. Κούρτες, περιλαμβάνεται στους τριανταέξι φτωχούς Κορητικούς τοξότες, για τους οποίους αποφασίστηκε η έκπτωση των οφειλών τους σε Εβραίους³².
 1497: Ο Μωυσέ, γαμβρός του Ιουδαίου Ατταλεύτου, έχει λάβει ως ενέχυρο έναντι δύο δουκάτων, μια κούπα έξι ογγών του Γεωργίου de Cipris, γιου του ποτέ Ιωάννη, κάτοικου Χάνδακα· ο τελευταίος ζητά με τη διαθήκη του η κούπα να επιστραφεί³³.
- ### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
1. Pietro Scardon, σελ. 16 - 17, έγγ. 37.
 2. Leonardo Marcello, notaio in Candia, 1278 - 1281, εκδ. M. Chia-dano και A. Lombardo, Βενετία 1960.
 3. Ο. π. σελ. 12, έγγ. 19
 4. Ο. π. σελ. 90 - 91, έγγ. 252.
 5. Ο. π. σελ. 107, έγγ. 299.
 6. Ο. π. σελ. 132, έγγ. 378.
 7. Ο. π. σελ. 126 - 127, έγγ. 358 - 359.
 8. Pietro Pizolo, notaio in Candia, τόμ. Α' (1300), εκδ. S. Calbono, Βενετία 1978.
 9. Ο. π. σελ. 234 - 235, έγγ. 516.
 10. Ο. π. σελ. 118, έγγ. 243.
 11. Ο. π. σελ. 145, έγγ. 308.
 12. Ο. π. σελ. 7, έγγ. 1.
 13. Ο. π. σελ. 200, έγγ. 435.
 14. Ο. π. σελ. 100, έγγ. 908.
 15. Ο. π. σελ. 119 - 20, έγγ. 952.
 16. Ο. π. σελ. 118, έγγ. 948.
 17. Ο. π. σελ. 219, έγγ. 1182.
 18. Zaccaria di Fredo, notaio in Candia (1352 - 1357), εκδ. A. Lombardo, Βενετία 1968, σελ. 51, έγγ. 72.
 19. Ο. π. σελ. 44 - 45, έγγ. 61.
 20. Ο. π. σελ. 68 - 69, έγγ. 94.
 21. Ο. π. σελ. 91 - 92, έγγ. 129.
 22. Elisabeth Santschi, Régestes des Arrêts Civils et des Mémoriaux (1363 - 1399) des Archives du Duc de Crète, Βενετία 1976.
 23. Μανούσακα - van Gement, Ανέκδοτα έγγραφα, σελ. 138 - 140, έγγ. 36, 140, σχόλια 7 - 8.
 24. Noiret, Documents, σελ. 26 - 27.
 25. Santschi, Régestes, σελ. 285, αρ. 1292.
 26. Ο. π. σελ. 324, αρ. 1459.
 27. Ο. π. σελ. 51, αρ. 217.
 28. Ο. π. σελ. 236, αρ. 1092.
 29. Ο. π. σελ. 270, αρ. 1222.
 30. Ο. π. σελ. 323, αρ. 1452.
 31. N. Iorga, Documents concernant les Grecs et les affaires d' Orient tirés des registres des notaires de Crète. Revue Historique du Sud - Est Européen 14 (1937), σελ. 99.
 32. Noiret, Documents, σελ. 113.
 33. Ο. π. σελ. 323.
 34. Σάθα, Κορητικαί διαθήκαι, σελ. 664, έγγ. 9.

Η αφραγίδα του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων. Επί της εποχής του παρουσιάζεται η μεγαλύτερη ανάπτυξη της Εβραϊκής Κοινότητος της Κεφαλονιάς.

Εβραϊκές οικογένειες στην Κεφαλονιά

Επαγγελματικές ασχολίες - Οικογενειακές σχέσεις

Του κ. ΑΓΓΕΛΟ - ΔΙΟΝΥΣΗ ΔΕΜΠΟΝΟΥ

Η διασπορά των δώδεκα φυλών του Ισραήλ στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, όπου έμελε να δοκιμάσουν τη θέρμη της φιλοξενίας, να γνωρίσουν την αντιτάθεια της προκατάληψης, μα κυρίως, να υποστούν τους διωγμούς της υπεροφίας, δεν μπορούσε να αφήσει έξω την Κεφαλονιά, που ένεκα της γεωγραφικής της θέσεως αποτελούσε από παλιά τη γέφυρα επικοινωνίας Ανατολής και Δύσης και που χάρη στην από πολύ νωρίς επίδοση των κατοίκων της στη ναυτιλία, είχε αναπτύξει αξιόλογη οικονομία! Στόχος προσέλκυσης των όσων επιθυμούσαν να αναλάβουν δραστηρότητες σχετιζόμενες με το εμπόριο, τη διακίνηση αγαθών και τη χρηματοδότηση.

Μία βαθμίδα κάτω από αυτό το οικονομικό δυναμικό της πρώτης στάθμης, ανοίγονται ευκαιρίες σε μικροεπαγγελματιες, μικρεμπόρους, τεχνίτες και μικροδανειστές που αντλούσαν τις επιχειρηματικές δυνατότητές τους από τις ευκαιρίες που επρόσθε μια ανθηρή οικονομία και μια σταθερή πολιτική κατάσταση.

Παρά τα μιθεύματα πως, για λόγους έντονα ανταγωνιστικούς από το ντόπιο δραστήριο στοιχείο που δεν άφηνε περιθώρια στους ξένους να το υποκαθιστούν, εβραίοι ποτέ δεν ευδοκίμησαν στο νησί αυτό και ούτε ποτέ εμφανίστηκαν ως συγκροτημένη κοινωνία, η ιστορική έρευνα πιστοποιεί πως για αιώνες συνεχείς, ενάριθμες παροικίες του σπέρματος Αβραάμ βρίσκονται εγκατεστημένες άλλοτε ευημερούσες και άλλοτε υ-

ποβαθμισμένες, ανάλογα με τις εσωτερικές συγκυρίες και τις εξωτερικές συνθήκες που επηρεάζουν άμεσα την παραμονή τους!

Μακροχρόνια ασχολία μας στο Τοπικό Ιστορικό Αρχείο της Κεφαλονιάς έφερε στο φως, με επιμονή, υπομονή και προσπάθεια ανεξάντλητη, γιατί οι σχετικοί φάκελοι δεν είναι αρχειοθετημένοι, πλήθος εγγράφων (προσεγγίζουν τα διακόσια), που αναφέρονται σε ισραηλίτες κατοίκους του νησιού αυτού! Τα έγγραφα είναι Δικαστικά, Διοικητικά, Νοταριακά, Υγειονομείον και Αστυνομίας, όπου αναφέρεται το ονοματεπώνυμο, συχνά και το πατρώνυμο, αλλά απαραίτητη ο χαρακτηρισμός "εβρέος" ή "ισραηλίτης", έτσι που να μην επιδέχεται αμφισβήτηση η εθνολογική προέλευση του αναφερόμενον.

Θεώρησα χρέος μου κάποτε να ασχοληθώ με την ταξινόμηση και αξιολόγηση του πολύτιμου και μοναδικού αυτού υλικού, σαν ελάχιστη πρόσφορά στην ιστορική έρευνα και σε ένα λαδό που μπόρεσε να διατηρήσει την εθνική του ταυτότητα μέσα από τόσο δύσβατες απρατούς, αναγκασμένος να βιώνει σε ξένο και, πολλές φορές, εχθρικό περιβάλλον!

Τα ονόματα δίνονται όπως βρίσκονται καταχωρισμένα στα έγγραφα. Πολλές φορές παραφθαρμένα και στρεβλωμένα από την ακουστική αντίληψη των ημιμαθών και πολλές φορές άσχετων προς την εβραϊκή ονοματολογία γραφέων και δημόσιων υπηρεσών, αφήνοντας στους ειδικούς να αποκαλύψουν και αποκαταστήσουν την ορθότητα, γιατί μια τέτοια εργασία, με την

άγνοιά μου της εβραϊκής, εκτός από τις δυσκολίες που κατ' ανάγκη θα αντιμετώπιζα, ίσως με παρασύρε σε μεγαλύτερα λάθη, που θα ήταν και τα ασυγχώρητα.

Δυστυχώς, η εικόνα που μας προσφέρεται είναι μονόπλευρη, γιατί όλα ανεξαιρέτως τα έγγραφα προέρχονται από τη χριστιανική πλευρά, που είναι εκείνη της εξουσίας. Για τούτο φαντάζει ψυχρή, θολή και άχρωμη. Μας λείπουν εντελώς εωτεροκές πληροφορίες προερχόμενες μέσα από την παροικία, που να σχετίζονται με τη λειτουργία της οικογένειας, τους δεσμούς της και τα ήθη της, τη θησηκευτικότητα και τις εκδηλώσεις της, καθώς και τις κοινωνικές επαφές των μελών.

'Όλα εκείνα τα στοιχεία που θα συνέθεταν τη θερμή πλευρά της εικόνας, την απαραίτητη για την ολοκληρωση των γνώσεων μας που θα σχετίζονταν με τη ζωή της παροικίας αυτής, μένουν στο σκοτάδι τονίζοντας την αδυναμία μας και τις ελλείψεις μας.

Ούτε οι ίδιοι άφησαν το παραμικρό έγγραφο (άλλωστε στο σύνολό τους σχεδόν ήταν αγραμμάτου) μα όύτε και κάποιο μητρώο έστω ληξιαρχητικό διασώθηκε, όπως σε άλλες παροικίες μειονοτήτων του νησιού, που θα μας πρόσφερε τα ίδια τα κρατικά έγγραφα μας στερούν. Κατ' ανάγκην λοιπόν θα πορευθούμε με το υλικό που κατέχουμε.

Στις αρχές του 17ου αιώνα υπάρχει ευάριθμη παροικία εβραίων στην Κεφαλονιά, δραστηριοποιημένη ανάμεσα στην πρωτεύουσα Κάστρο του Αγίου Γεωργίου και το επίνειο της Αργοστόλης, την μετά το 1757 πρωτεύουσα του νησιού. Οι περισσότεροι είναι μεταπόδεις που συναλλάσσονται επί ανταλλαγή των κυρίων προϊόντων του νησιού, σταφίδα και λάδι. Υπάρχουν όμως και τεχνίτες, καθώς και μικρόπεροι που έχουν δοσοληψίες με το ντόπιο χριστιανικό στοιχείο, με σχέσεις αγαθής συνεργασίας, αφού έχουν οικονομικές δοσοληψίες με όλες τις κοινωνικές τάξεις, ακόμα και με ορθόδοξους ιερείς!

Αξίζει να τονιστεί πως, ενώ έχουμε πλείστες όσες πληροφορίες από έγγραφα του Αστικού Δικαστηρίου, είναι έλαχιστες οι προσφυγές στο Ποινικό Δικαστηριο και αυτές αφορούν συμπεριφορά ανάμεσά τους, που πολλές φορές καταλήγει σε βιαιότητες.

Ο μισέρι Ιακόβ Γιακουντής (στα 1637), εμφανίζεται ως έμπορος σταφίδας με σημαντική οικονομική επιφάνεια, αν κρίνουμε από τα αναγίματά του. Κατά το σύστημα της εποχής έχει τη δυνατότητα να προαγοράζει σταφίδα από τους παραγωγούς την εποχή της καλλιέργειας και να την εξοφείται την εποχή της συγκομιδής, με αποδοχή προϊόντος¹.

Την ίδια εποχή (1637), δραστηριοποιείται στο επόμενο ο Σαμουέλ Βετήτε που έχει διαφορές με την Κατερούντζα, χήρα του Γιάκουμου Στραμπαλή. Ο Βετήτε, παρά την αγραμματούση της εποχής, είναι μορφωμένος και τούτο πρέπει να θεωρείται σημαντικό εφόδιο στις συναλλαγές του².

Στην πρωτεύουσα Κάστρο του Αγίου Γεωργίου κατοικεί αυτή την περίοδο (1638 - 1640), η Κυράτζα Σπέρνα χήρα του Ιακόβ Οσαή, ευκατάστατη αστή με τα παιδιά της Σολομόν και Δαβίδ. Αργότε-

ρα ο Σολομόν, που ασκεί το επάγγελμα του παπιώματά, εγκαθίσταται στη Ζάκυνθο, από όπου έρχεται στην Κεφαλονιά συνοδευόμενος από τον παραγού του Μωυσή 'Αμαρ γιο του 'Αμπραμ, για διεκδίκηση οικονομικών δικαιωμάτων του³.

Με το εμπόριο επίσης ασχολείται (στα 1640) ο Ρουμπή Σαμουήλ Πάγκαλο⁴, εγκατεστημένος στην Κέρκυρα γιός του ποτε Ρουμπή Σολομόν. Ο επιχειρηματίας αυτός επισκέπτεται συχνά την Κεφαλονιά όπου τον εκπροσωπεί ο Στ. Νικολό Ταμόδο⁵.

Η συνεργασία όμως δεν εξαντλείται ανάμεσα στους ομόθρησκους, αλλά επεκτείνεται και με τους ντόπιους χριστιανούς, όπως εκείνη του φάρδου Μάστρου Χαϊμί η Χαϊμί εβραίου που στα 1651 υπογράφει συμβόλαιο συνεργασίας με τον επίσης φάρδο Τζουάνε Δεσποτάρο⁶, για τον οποίο δεν έχουμε βεβαιωτήτα πως είναι εβραίος.

Την ίδια δεκαετία (1645), έχει δοσοληψίες με ντόπιους χριστιανούς ο Γιουδάν Σουσάν, έμπορος υφασμάτων, με οικονομική αντοχή ώστε να επεκτείνεται σε πωλήσεις επί πιστώσει υπολογίσμας⁷. Ο Γιουδάν, για να διευκολύνει και να διευκολύνεται στις συναλλαγές του, παραδίδει εμπόρευμα με πίστωση στους καλλιέργητές, με την υπόσχεση να του εξοφληθεί την εποχή της παραγωγής σε ειδος (σταφίδα, λάδι), το οποίο και διοχετεύει στο εμπόριο με το σχετικό κέρδος. Συναλλασσόμενός του, με τον οποίο έχει επαγγελματικές δοσοληψίες, είναι ο ομόθρησκός του Ιορδαήλ. Λέβι που ασχολείται με ανάλογες εμπορικές δραστηριότητες⁸.

Ο Σαμπατά Λαλέτζι (1648), έχει οικονομικά ανοίγματα με τον ορθόδοξο ιερέα Μάρκο Ραζή από τον οποίο δανείζεται χρήματα υπογράφοντας σχετικά χρεωστικά. Είναι γνώστης της εβραϊκής και η καλλιέργαφη υπογραφή του είναι σ' αυτή τη γλώσσα⁹!

Αυτή την εποχή (1631) που η παροικία εμφανίζει σχετικό σφρίγος, έχουμε τον πρώτο προστηλυτισμό εβραίου στην Ορθοδοξία! Πρόκειται για τον Δαβίδ Σαντίκο, ο οποίος βαπτίζεται χριστιανός στη Μονή του Αγίου Γεωργίου Γερασίμου στα Ομαλά και μετονομάζεται σε Χριστόδοντο Κρασά. Ισως δεν πρέπει το γεγονός να αποδοθεί σε κατάπτωση της εβραϊκής παροικίας. Πρόκειται μάλλον για μια εντυπωσιακή επίδειξη δυναμισμού του ορθόδοξου πληθώματος που μετά την αγιοποίηση του ευσεβέστατου και φιλόχριστου ασκητή Γεράσιμου Νοταρά στα 1622, επανέκτησε την αιγλή και το κύρος που βοήθησαν, σχεδόν να μηδενιστεί η πίεση του προστηλυτισμού στον οποίο στόχευαν οι κύκλοι του λατινικού δόγματος. Η βάπτιση εβραίου και μάλιστα τη μέρα των Χριστουγέννων (25 Δεκεμβρίου) στη μονή του νέου Αγίου, πρέπει να αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός της εποχής, που στόχευε μάλλον να τονιστεί η υπεροχή του ορθόδοξου δόγματος απέναντι σε αλλόπιστους και ετερόδοξους.

Δημήτριος Κρασάς, του οποίου το επώνυμο απέκτησε ο νεοπροστήλυτος, είναι ο ένας από τους 14 αναδόχους του, που για την πράξη του αντή επροικοδότησαν τον Δαβίδ, ήδη Χριστόδοντο, με χωράφια, αμπέλια, ελιές, αγροτεμάχια, δικαιωμάτα πάκτων, δουκάτα και ρεάλια¹⁰.

Η κατάπτωση της παροικίας εμφανίζεται με τα

τέλη του αιώνα, για άγνωστούς μας λόγους. Παραμένουν όμως αξιόλογα μέλη της μέχρι και τα μέσα του επόμενου, του 18ου αιώνα. Όπως ο Ματίος Ταβίδ και ο Γιούν Κούτερ που (στα 1758) κατέχουν σημαντικές αστικές περιουσίες (σπίτια), στο Κάστρο του Αγίου Γεωργίου που είναι η πρωτεύουσα του νησιού. Αυτοί οι ίδιοι είναι επίτοποι της κληρονομίας του πρόσφατα αποθανόντος ομοθήσουν τους Σαμουέλ Αϊβάρδ, ο οποίος χαρακτηρίζεται κονσουλάτος κλέος (ιγγλέζος);¹¹.

Η πρωινόσα παρακμή πρέπει να οφείλεται σε λόγους που μέχρι στιγμής δεν έχουν διερευνηθεί. Πάντως όχι σε πολιτικούς, γιατί η Βενετσιάνικη εξουσία, η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, που έμεινε κυρίαρχη στην Κεφαλονιά μέχρι το 1797, δεν απέκλειε το εβραϊκό στοιχείο από τα δικαιώματα του ιδίτιμου πολίτη, όπως αργότερα τα υπό την αγγλική προστασία Ηνωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων. Ούτε στην Κεφαλονιά έχουν επισημανθεί διωγμοί ή προγκόρδι κατά των εβραίων που να δικαιολογούν αυτή την παρακμή.

Απεναντίας, η κατάπτωση επέρχεται σε εποχή που και από τις δύο πλευρές εξαίρεται η ομαλή και αδελφική συμβίωση των δύο κοινοτήτων, που η μία μάλιστα, η χριστιανική, αποδέχεται τον προστατευτικό της ρόλο προς την άλλη, την εβραϊκή που δεινοπατεί¹².

Μάλλον λόγοι οικονομικοί ανάγκασαν τους εβραίους να μεταναστεύσουν σε περιοχές που επόσφεραν περισσότερες και μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, στις παραδοσιακές τους, όταν στο νησί αυτό στέγνωσαν οι δυνατότητες προσπορισμού των αναγκών.

Την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα, επί εποχής Αγγλικής Προστασίας, αρχίζουν να καταφθάνουν στην Κεφαλονιά ομαδικά νέες εβραϊκές οικογένειες από τα γύρω νησιά του Προτεκτοράτου, κυρίως Ζάκυνθο και Κέρκυρα, όπου οι προκαταλήψεις τους δημιουργούσαν ασφυκτικές καταστάσεις, αναγκάζοντάς τους πολλές φορές να εκπατριστούν! Οι νεοαφιγμένοι είναι μέτριας οικονομικής κατάστασης, συνήθως τεχνίτες, μικροεπιτηδευματίες και έμποροι "της γύρας".

Έχει περάσει η εποχή που πριν από το όνομά τους μπαίνει ο χαρακτηρισμός μισέρ ή σινιόρ, ενδεικτικό της κοινωνικής αναβάθμισής τους, που κατείχαν την εποχή της βενετοκρατίας. Τώρα ο χαρακτηρισμός "εβρέος" ή "ισραηλίτης" ακολουθεί, για να σημαδέψει το θρήσκευμα, την κοινωνική θέση, αλλά και τον πολιτικό μηδενισμό, δεδομένου πως η απόκτηση της ιδιότητας του Ιόνιου πολίτη στο Προτεκτοράτο των νησιών του Ιονίου Πελάγους προϋποθέτει την χριστιανική πίστη! Ήταν μία από τις απαραίτητες ιδιότητες για να αποκτήσει ο συντρέχων τα δικαιώματα του εκλογέα και του εκλόγμου¹³.

Επειδή στα Επτάνησα δεν υφίσταται μωαμεθανικό στοιχείο, η δεσμευτική αυτή ρήτρα αφροδιύσε αποκλειστικά τους κατοίκους της Επικράτειας εβραϊκού θρησκεύματος, τους οποίους, με τον τρόπο αυτό, απωθούσε στο πολιτικό περιθώριο¹⁴.

Οι πρώτοι που κατέφθασαν στην Κεφαλονιά ανάμεσα 1820 και 1830, όπως μας ενημερώνουν έγ-

γραφα του Υγειονομείου, είναι οι:

Isaac Ganin, Salom Ganin, Moise Ganin, Anetta Ganin, Violetta Ganin, Samuel Ganin, Sabatai Politi, Samuel Politi, Cain Politi, Moise Forte, Solomon Forte, Sabatai Forte, Raffael Levy, Salom Levy, Giocana Levy, άλλος Giocana Levi, Abram Minervu του Moise, Abram Minervu του Mardocai, με τη σύζυγό του Stella, Abram Mordo με τη σύζυγό του Stera και το γιό του Samuel, Abram Mazza, Moise Mazza, Giocana Conegliano, Salomon Conegliano, Abram Vendura, David Vendura του Joseph, Abram Sarda, Salomon Sarda, David Altita του Ventura, Salomon Jacum, Sabatai Delucadego, Abram Amar, Abram Constanti, Josef Vital του Samuel με τη μικρή εγγονή του Salina, Daniel Belleli του Samuel, Menochen Aboatt του Emanuel¹⁵.

Σ' αυτούς θα προστεθούν κι άλλοι που καταφθάνουν με νέες αφίξεις ομαδικά ή μοναχικοί, οι οποίοι μαζί με τους ήδη υπάρχοντες, από προηγούμενες δεκαετίες και ήδη επαγγελματικά αποκαταστημένους, θα αποτελέσουν μια αριθμητικά σημαντική παροικία, πολύ όμως αδύνατη οικονομικά, κοινωνικά χαλαρή και πολιτικά υποβαθμισμένη σε επίπεδο περιθώριου!

Προκειται πραγματικά για π α ο ι κ ί α, με δεσμούς, οικογενειακή συγκρότηση, Ευκτήριο Οίκο και ιδιαίτερο νεκροταφείο σε δημόσιο γήπεδο που τους παραχωρήθηκε για τη χρήση αυτή, από την τοπική κυβέρνηση γύρω στα 1830. Στο σύνολό τους οι εβραίοι αυτοί διαμένουν συγχεντρωμένοι σε ιδιαίτερη συνοικία, επιδιώκοντας να διαβιούν πλησιόχωρα, ίνως για μεγαλύτερη ασφάλεια και προστασία, δίδαγμα πείρας των προγενέστερων διαισχισμών τους.

Η περιοχή αυτή και στα επίσημα έγγραφα ονομάζεται ο βρεί ε α κ ή, χωρίς να αποτελεί χώρο κλειστό ή γκέτο απομονωμένο, γιατί δεν υπάρχει ο οποιοσδήποτε διαχωρισμός που να τον σημαδεύει. Μέσα στο χώρο αυτό, κατά την παράδοση, βρισκόταν και η Συναγωγή, χωρίς τούτο να τεκμηριώνεται μέχρι σήμερα από κάποιο επίσημο στοιχείο. Επειδή όμως σε οικογενειακές διενέξεις επισημανούνται εβραίοι να αποδέχονται τον "αποφασιστικό όρκο" που παραχωρίσυνε η πολιτική δικονομία, προκειμένου να υποστηριχεί κάποια αμαρτύρηση άποψη, θα έπρεπε να υπάρχει ένας Ευκτήριος Οίκος που να προσφέρεται ο όρκος αυτός, τον οποίο ο νόμος απαιτούσε να δίδεται σε κ α θ α - γ ι α σ μ έ ν ο χώρο και όχι στο δικαστήριο!

Η οβρεακή βρισκόταν στο κέντρο του παλαιού Αργοστολίου, ακριβώς πίσω από τον Πύργο του Ωρολογίου που αποτελεί το εμπορικό κέντρο της πόλης και οριοθετείται μέσα στο τρίγωνο που σχημάτιζαν τρεις ονομαστές κτητορικές εκκλησίες του Αργοστολίου. Η της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Νικολάου των Τσιμάρα και η του Αγίου Γεωργίου.

Μέσα στην πυκνοκατοικημένη αυτή έκταση, που αποτελεί τον ομφαλό του Αργοστολίου, με δρόμους φαρδείς που κόβονται από στενά ανηφορικά σοκάκια, πλαισιωμένα από αξιόλογα σπίτια, δεν κατοικούν μόνο οι εβραίοι. Εδώ έχουν τα αρχο-

ντικά τους "παλάτια με δύο και τρία πιάνα", σημαντικές οικογένειες της Κεφαλονιάς που συμβιόνει με το εβραϊκό στοιχείο που διαμένει στα ισόγεια γειτονικά οικήματα ή στους μετζάους (τα ισόγεια), των δικών τους αρχοντικών. Τέτοιες οικογένειες είναι οι Κοργιαλένιοι, οι Τσιμάρα, οι Πάγκαλη, οι Δελλαπόρτα, οι Τραυλού, οι Αντύπα, οι Σολομού, οι Φωκά πρέντσιπα, οι Φωκά καπιτά - Παύλου, οι Μαζαράκη, οι Βοθρωντού, οι Καρούσου Σατριβίλη.

Στην περιοχή αυτή βρίσκεται, αυτή την εποχή, σε λειτουργία και η πρώτη μόνιμη Θεατρική Στέγη της Κεφαλονιάς, το περίφημο Θέατρο Σόλωμον, σε ένα από τα διαμερίσματα του οποίου, μετά τον παροπλισμό του και για πολύ καιρό διέμενε με την οικογένειά του ο ριζοσπάστης Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος.

Στο Θέατρο αυτό, για είκοσι ολόκληρα χρόνια (1837 - 1858), συνχάζει τις νυκτερινές χειμωνιάτικες ώρες η αφρόδιζεμα της Κεφαλονιάς, διερχόμενη συνήθως πεζή, με τις βαρινφρούτωμένες με κοσμήματα ντάμες, μέσα από τους σκοτεινούς δρόμους της οβρεακής, χωρὶς ποτέ να σημειωθεί μια απόφεια, να ακουστεί ένα παράπονο, να επισημανθεί μια προσβόλη!

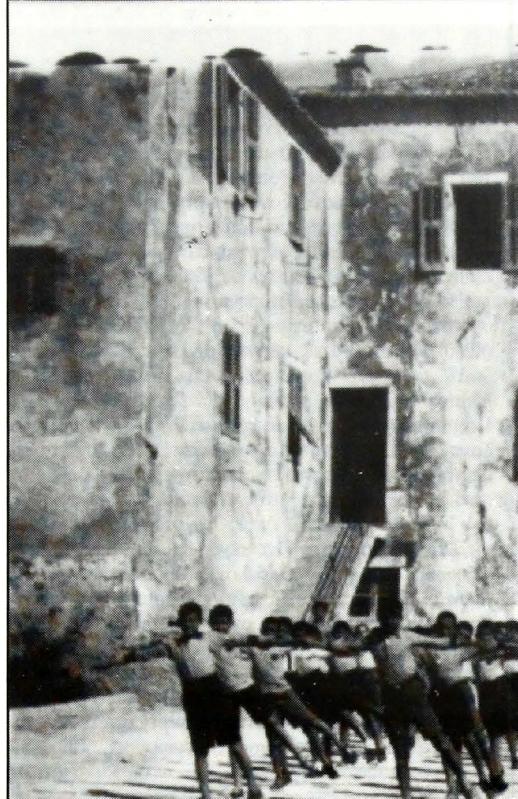
Αγνοούμε τον ακριβή αριθμό των μελών της παροικιας αυτή την εποχή. Η οικονομική της όμως επιφάνεια πρέπει να ήταν σε μέτρια επίπεδα, χωρὶς ποτέ να προσεγγίζει, ούτε με μία εξαίρεση, τα οικονομικά δρία των ομοθόσκων της Ζακύνθου και της Κέρκυρας που, πολλές φορές, απέβαιναν ρυθμιστές των οικονομικών εξελίξεων στα νησιά αυτά και από τους οποίους οι εβραίοι της Κεφαλονιάς είχαν οικονομική εξάρτηση για επαγγελματικούς λόγους.

Η παροικία, που δεν γνωρίζουμε αν αποτελούσε και κοινότητα με την νομακή έννοια, γιατί δεν διαπιστώθηκε νομική εκπροσώπηση της σε διαβήματα προς τις εγχώριες αρχές, έχει τον αρχηγό της "τον προεστό των Ισδραηλιτών", όπως μας πιστοποιούν επίσημα έγγραφα και ο οποίος πρέπει να ήταν ο διορισμένος αστυνομικός εκπρόσωπος, υπόλογος για την συμπεριφορά της μικροκοινωνίας αυτής. Δυστυχώς αγνοούμε το όνομά του, έχουμε όμως τα ονόματα πενταμελούς επιτροπής της παροικίας, η οποία εκπροσώπησε το σύνολό της σε διαμαρτυρία για ζητήματα του νεκροταφείου της. Είναι οι:

Giacobbe Vital, Abraam Matza του Ραφαήλη, David Mustaki, Beniamin Levi και Elia Vivande του Momolo¹⁶.

Η παροικία διαθέτει και τον παλικαρά της, όπως όλες οι μικροκοινωνίες. Αποτελεί το φόρβητο των φιλήσυχων ομοθόσκων του, τους οποίους "ενοχλεί και τους ταράττει την ησυχίαν και πάσχει διὰ να κτυπά τον μεν και τον δε επειδή το σέρνει ότι είναι παλικάρι της οβρεακής". Ονομάζεται Ίσκος Μόρδος του Αβραάμ και, ως φαίνεται, αποτελεί ένα αντικοινωνικό στοιχείο που δημιουργεί συνεχώς επεισόδια¹⁷, σε ένα περιβάλλον που φημίζεται για την ανεκτικότητά του.

Αυτή η παροικία που δεν την διακρίνει η σύμπνοια ούτε η αλληλεγγύη και που η σκληρή επο-

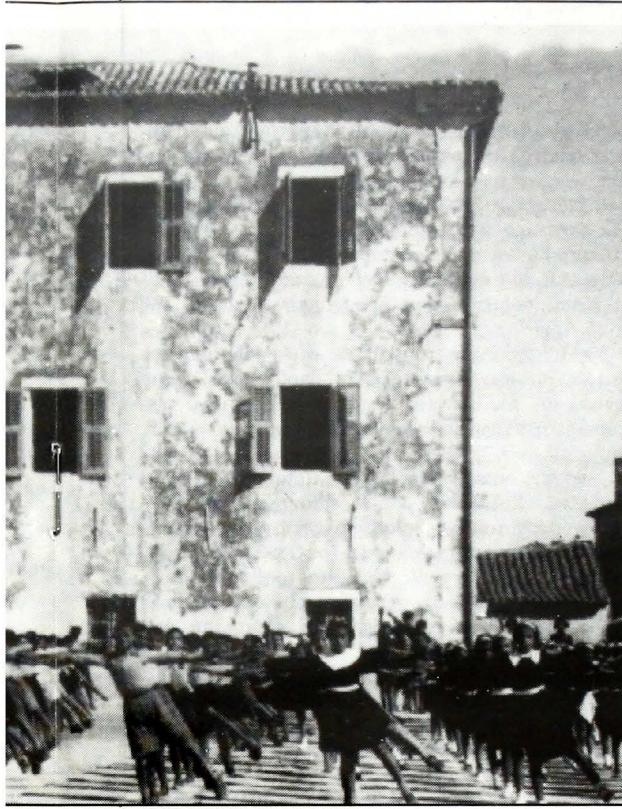
Το προάύλιο της Γ' Δημοτικής Σχολής Αργοστολίου (Οικόδομος)

χή την αναγκάζει να έχει και εσωτερικές διαιρέσεις και οικογενειακές διαμάχες, καθώς και οικονομικές αντιδικίες στο επίπεδο της αλληλοεξόντωσης, συνεχώς υποβαθμίζεται! Ιδίως στον οικονομικό τομέα. Τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι δραστηριότητες των μελών της είναι σχετικές με το μεταποτικό εμπόριο, σε λαϊκά υφασμάτα και τη μεταποτική απασχόληση, σε λεπτοσιδηρουργίκες εργασίες, τη φανοτούια και την υφαντική.

Αυτή την εποχή διαθέτει και ομόθρησκό της υπόδικο ι κ η ό ρ ο, ένα επάγγελμα που χρειάζεται συγκρότηση, κατάρτιση, γνώσεις και πρό παντός πείρα, εκτός από την κοινωνική προβολή και αυτή απαραίτητη! Ονομάζεται Δαβίδ Μόρδο και χαρακτηρίζεται κύριος, άρα κοινωνικά αναβαθμισμένος! Οι ομόθρησκοι του όμως ελαχίστα καταφεύγουν στις υπηρεσίες τουν, για τις πολλές και συνεχείς οικονομικές αντιδικίες τους με ομόθρησκους, και χριστιανούς, αλλά καταφεύγουν στους χριστιανούς υποδικηγόρους, τους οποίους μάλιστα αμείβουν πλουσιόπαροχα¹⁸.

Εκτός από υποδικηγόρο, που ως αναφέρθηκε πρόκειται για μια κοινωνική κατάκτηση, η εβραϊκή παροικία ανέδειξε και ένα άλλο ακόμα σημαντικότερο στοιχείο, κατακτώντας ένα πόστο αξιόλογο στον πολιτιστικό και καλλιτεχνικό τομέα αυτή τη φορά. Ένα λειτουργήμα που απαιτούσε χρήμα, γνώσεις, εναισθησία και καλλιέργεια.

Ο μπρεσάριος (εργολάβος) των θεατρικών παραστάσεων του 1841, είναι ο έμπορος και επιχειρηματίας Γιακίνος Βιτάλης του Σαμουήλ, που δυστυχώς, η αποτυχία της περιόδου αυτής που έπληξε και πολλούς χριστιανούς μπρεσάριους, προγε-

καί Κορυαλένιου). Τα δεξιά διακρινόμενα κτήρια ανήκουν στην "Οθρεακή".

νέστερους και μεταγενέστερους του, τον εκλόνισε οικονομικά, δοκιμασία την οποία ποτέ δεν ξεπέρασε¹⁹.

Με τα χρόνια, η παροικία υποβαθμίζεται ολοκληρωτικά και οι εβραίοι της Κεφαλονιάς εγκαλείποντας την παραδοσιακή ανεξαρτητή απασχόλησή τους, ιδίως σε εμπορικές δραστηριότητες που έχουν χρεοκοπήσει, με αποτέλεσμα όχι μόνο τον οικονομικό αφανισμό, αλλά και τις φυλακίσεις, που το σύστημα της εποχής επιβάλλει στους χρεοφεύλετες, μεταβάλλοντας σε χειρόνακτές εργάτες! Αυτοί τώρα συνθέτουν το προλεταριάτο του νησιού, επιβιώνοντας ως εργάτες του λιμανιού μέχρι τα τελευταία χρόνια της παρουσίας τους που ορίζονται την τελευταία δεκαετία του 19ου και την πρώτη του 20ού αιώνα. Τότε η εξαθλίωση ολοκληρωμένη στον οικονομικό τομέα, επηρέασε και τον κοινωνικό, με αποτέλεσμα την ηθική κατάπτωση των ατόμων, ιδίως του γένους θηλυκού. Ενδεικτικό πως η αποσύνθεση είχε προχωρήσει σε βάθος και η κοινωνία των εβραίων δεν είχε πια όρια επιβίωσης σ' αυτό τον τόπο.

Είναι δύσκολο να αποφανθούμε για τις αιτίες που συνετέλεσαν σ' αυτή την υποβάθμιση, μέσα στη διαδρομή ολόκληρου αιώνα. Ίσως την απάντηση την δόσει επισταμένη έρευνα των πολιτικών, κοινωνικών και ιδίως οικονομικών συνθηκών του νησιού, που υπέστησαν πλήρη μεταλλαγή στο χρονικό αυτό άριο, με επηρεασμό όχι μόνο των γηγενών, αλλά πολύ περισσότερο των μειονοτήτων που είχαν πρόσθετο αρνητικό στοιχείο την αλλοεθνή τους προέλευση και την απουσία υπέγραμμας ιδιοκτησίας, ιδίως κτηματικής, που αποτελούσε και

το μόνο διασφαλισμένο κεφάλαιο τα χρόνια εκείνα.

Μέσα όμως στο χώρο της Οθρεακής, την εποχή της ακμής της, δεν κινούνται μόνο οι ένοικοι και οι συναλλασσόμενοι. Τις βραδινές ιδίως ώρες απακτούν επηρεασμένες από την κρασοκατάνυξη, παρόπεις νεαρών, η χρυσή νεολαία του τόπου, που την αποτελούν βλαστοί αρχοντικών οικογενειών της Κεφαλονιάς, οι οποίοι αρέσκονται με τους θορύβους, τις απαξίες και τις αναστατώσεις που προκαλούν, να δημιουργούν ταραχές στη συνοικία αυτή, αναμφίβολα στοχεύοντας στους εβραίους κατοίκους της. Με αποτέλεσμα η Αστυνομία να εντείνει τα μέτρα αστυνόμευσης, ορίζοντας πολλαπλές περιπόλους στο χώρο αυτό, σε μία της προσπάθεια να προλέψει τα χειρότερα.

Η παρέα αυτή, που αποτελείται από είκοσι περίπου άτομα, εντοπίστηκε εν μέρει από τα αστυνομικά όργανα και αξιέζει να αναφερθεί, γιατί όλοι τους είναι γνωστά ονόματα και την εποχή αυτή σε αρκετά ώρημη ηλικία, με επίγνωση των πράξεών τους.

Μαρίνος Αραβαντινός, Παναγής Μεταξάς Ατζουνακάτος, Αναστάσιος Κοντούμχαλος του Νικολάου, Ματθαίος Πάγκαλης, Παναγής Λοβέρδος Μαράτος, τα δύο παιδιά του Γεράσμου Λιβαδά, Όθων και Παναγής, Γεράσμιος Σολομός γιός του Μαρίνου, Μαρίνος Βένετος και Ευάγγελος Λουής του Γεράσμου²⁰.

Οι ανησυχίες όμως και οι ταραχές δεν προκαλούνται μόνο από τα αρχοντόπουλα για διασκέδαση. Στο κέντρο της οθρεακής υπάρχει η ταβέρνα του Παναγή Τραυλού Τζανετάτου, που παρότι χρονιανός, συνχάζεται αποκλειστικά από τους εβραίους της συνοικίας, για τους οποίους αποτελεί το στέκι της βραδινής τους συναναστροφής και εκπόνωσης, με λιγό τζόγο και μερικά ποτηράκια κρασί.

Ο οξύς ανταγωνισμός άθει άλλους μικρόμετρους, γυρολόγους χριστιανούς, που διάγουν σε σχέσεις επαγγελματικής αντιδικίας μαζί τους, να βιαιοπραγήσουν εναντίον τους "προξενώντας μυρίας ανησυχίας, τζακίζων καθίσματα, κτυπώντας τους φιλήσυχους Ισραηλίτας και πολλάς τοιαύτας παρενοχλήσεις κάμινον". Το λιγοστό ψωμί που έπρεπε να μοιραστεί σε πολλά πεινασμένα στόματα είναι ο υπευθυνός αυτών των απρεπειών και όχι η οποιαδήποτε ιδεολογική διαστροφή, όπως σε άλλους τόπους και σε άλλες εποχές έχει επισημανθεί²¹.

Ο τελευταίος αιώνας της εβραϊκής παρουσίας στην Κεφαλονιά χωρίζεται σε δύο σημαντικές, από πολιτικής πλευράς, περιόδους. Για την πρώτη, την αγγλοκρατούμενη, που έληξε το 1864 με την ένωση με το ελληνικό Βασίλειο, διαθέτουμε άφθονα στοιχεία σχετικά με ονόματα, απασχολήσεις, διαθέσεις και κοινωνικές σχέσεις, των κατοίκων της κοινότητας αυτής.

Απεναντίας, όσο προχωρούμε στη δεύτερη περίοδο, τα έγγραφα στοιχεία μας συνεχώς ελαττώνονται και τελικά εξαφανίζονται και μόνο έντυπες αναφορές στον εγχώριο τύπο μας πιστοποιούν την παρουσία των ύστατων εκπροσώπων στο νησί, μιας παροικίας άλλοτε ευάριθμης και δραστηριοποιημένης.

Η πιο πολύκλαδη οικογένεια και από τις παλαιότερες που εντοπίζονται, είναι η οικογένεια ΛΕΒΗ. Πρόκειται για την οικογένεια με τη μακρύτερη διαδοχή στο χρόνο, που ο τελευταίος της εκπόσωπος επισημαίνεται στην Κεφαλονιά στα 1906!

Ο Δαβίδ Λέβη, ήδη από το 1820 εμπορεύεται στην Κεφαλονιά, με δυνατότητες να δίνει "εν πίστει" σε ιδιώτες δημιουργώντας σημαντικά ανοίγματα²².

Έχει έναν γιο τον Ιακώβ Λέβη του Δαβίδ, για τον οποίο δεν ξέρουμε περισσότερα, παρά ότι ζει και εργάζεται στο Αργοστόλι.

Ο Μορδοχάγ Λέβη (αγρόματος), στα 1833 ασχολείται με τη χρηματοδότηση. Διεξαγεί δηλαδή το επάγγελμα του τοκογλύφου, το οποίο αντή την εποχή ανθεῖ σε όλο το Προτεκτοράτο. Στα χέρια του βρίσκονται χρεωστικά οφειλέτων χριστιανών προς τους οποίους διαπιστώνεται χαρακτηριστική ανοχή. Ισως από ιδιοσυγχρασία, ίσως από καλώς εννοούμενο επαγγελματικό συμφέρον²³.

Ο Κατίμ ή Χατίμ Λέβη του Ραφαήλ, συνεταιρισμένος με τον ομόθηρο του Αβραάμ Κονσταντίνι του Αλεξανδρού (και οι δύο τους αγρόματο), στα 1833 βρίσκονται σε αδιναμία να πληρώσουν τον χριστιανό έμπορο προμηθευτή τους, ο οποίος με αρκετή εγκαρδέση τους παρασχώει τη δυνατότητα να τον εξεφλήσουν σε δόσεις. Ως διαπιστώνεται, η αδιναμία δεν προέρχεται από κακοδιαχείρηση ή από κακοποιία, αλλά από τα πιστωτικά ανοίγματα που έχουν κάμει οι ίδιοι σε κακοπληρωτές πελάτες τους χριστιανούς²⁴.

Ο Μάρκος Λέβη του Σαμουνήλ, δραστηριοποιημένος από το 1838 - 1854 στο εμπόριο, συνεταιρίζεται με τον Λία Φόρτε, τον οποίο στεγάζει στο κατάστημά του στην οβρεακή "χοντράδα Αγίου Γεωργίου". Ο Λέβη ζητά τη λύση της εταιρείας και την απομάκρυνση του Φόρτε, την οποία και πέτυχε, μένοντας ανεξάρτητος. Τα είδη που διασέθετε πιθανολογούνται "πανικά", τα οποία δίδει εν πίστει στην ευρύτατη πελατεία του, που την συνθέτουν λαϊκοί και κληρικοί χριστιανοί²⁵.

Υπάρχει ένας ακόμα Μάρκος Λέβη, πολύ μεταγενέστερος, εγγρόματος, τεχνίτης φανοποιός, που κατοικεί στο Ληξούρι όπου την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας. Είναι συντηρητής στα πετρελαιοφάνα του δημιου αυτής της πόλης και συχνά παίρνει μέρος σε δημιοπαίσες κατασκευής μικρών έργων του δημοσίου που σχετίζονται με την τέχνη του²⁶.

Ο Μοΐσε Λέβη του Σαμπατάη, που χαρακτηρίζεται κύριος, μένει μόνιμα στο Αργοστόλι. Την δεκαετία του 1850 επαγγέλλεται τον δανειστή (τοκογλύφο), με πελάτες του σημαίνοντες χριστιανούς. Φαίνεται πρόσωπο υπολογίσιμο, για τούτο διοριστήκε προσωρινός σύνδικος όταν πτώχευσε ο ομόθηρος και συνεπώνυμός του Σαμουνήλ Λέβη του Μωυσή²⁷.

Ο Ιωσήφ Λέβη του Σαμπαθάη (στα 1853), έχει αντιδικίες με ομόθηρο του στην Κέρκυρα, ο οποίος του προτείνει τον "αποφασιστικόν όρκον", ο οποίος απαραιτήτη πρέπει να τελεστεί σε καθαγιασμένο χώρο, προκεμένου να λιθεί. δι' αυτού, η ανάμεσά τους διαφορά²⁸.

Ο αδελφός του Βενιαμίν Λέβη του Σαμπαθάη, έχει οικονομικές δυσχέρειες και στα 1854 αναγκάζεται να συνάψει δάνειο από χριστιανό, ο οποίος τον διώκει για να εισπράξει το χρέος. Πρόκειται για πρόσωπο υπολογίσιμο στο χώρο του και τούτο τεκμιρίζεται από την παρουσία του στα 1860 σε επιτροπή που συστάθηκε για να εκπροσωπήσει την εβραϊκή παρουσία στον Έπαρχο, την Ανώτατη Τοπική Αρχή²⁹.

Ο Μιχαήλ Λέβη του Δαβίδ, στα 1856 διατηρεί κατάστημα στο Αργοστόλι, το οποίο διέρχεται με αντικλείδι. Οι υποψίες πέφτουν σε χριστιανό συνάδελφο του, χωρίς όμως να αποδειχθεί και η ενοχή³⁰.

Δύο της οικογένειας Λέβη, ο έμπορος Σάββατον Λέβη του Σόλομώντα και ο επίσης έμπορος Σαμουέλ Λέβη του Μωύσεως, αναγκάστηκαν να κηρύξουν πτώχευση τη δεκαετία του 1850, που υπήρχε η μεγάλη κρίση ένεκα της καταστροφής της σταφιδοπαραγωγής. Η πτώχευση και των δύο διευρυνθήκε και κρίθηκε ειλικρινής, για τούτο και δεν διώχθηκαν ποινικά.

Ο δεύτερος, ο Σαμουνήλ, έχει γιο τον Ραφαήλ Λέβη του Σαμουέλ και το μόνο που γνωρίζουμε γι' αυτόν είναι πως κατοικεί στο Αργοστόλι.

Ο Σαμουέλ Λέβη, όπως αναφέρομε, είναι έμπορος γιρολόγος που κρατεί και μόνιμο μαγαζί στο Αργοστόλι. Οι πελάτες του ανήκουν στις χαμηλές οικονομικά τάξεις, στις πόλεις και τα χωριά, με τους οποίους συναλλάσσεται *in φέδε* (με πίστωση). Η επιχείρηση δημιουργεί πολλά ανοίγματα, γιατί εφοδιάζει μικρόπορους ομοθηρόσκους του που δεν είναι πάντα συνεπείς στις υποχρεώσεις τους. Στα 1854 και αφού κηρύχει πτώχευση, κινδυνεύει να φυλακιστεί επικακτικά διανειστή του, για την πληρωμή προσωπικού χρέους του³¹.

Ο αδελφός του Βενιαμίν Λέβη του Μωυσή, εκτός από έμπορος είναι και ενεχειροδανειστής. Δανείζει χριστιανούς και εβραίους με ενέχυρο τιμαλήφη αλλά και εμπορεύματα. Είναι σκληρός στις συναλλαγές του και δεν διστάζει να στέλνει στις φυλακές χριστιανούς και ομοθηρόσκους του, προκειμένου να εκβιάσει την πληρωμή των πιστωμάτων του! Τούτο ίσως τον έκαμε αντιπαθή στο πειράλλον του, τόσο το εβραϊκό όσο και το χριστιανικό³².

Υπάρχει ένας ακόμα Βενιαμίν Λέβη, άσχετος με αυτόν, ο οποίος πέθανε στα 1847. Η κόρη του Ρεγγίνα παντρεμένη με τον Σαμουέλ Βιτάλη του Ιωσήφ ήρθε σε διάσταση με το σύζυγό της, τον οποίο εγκαλεί στα αστικά Δικαστήρια για να της αποδειύσει τα δικαιώματα που της αναγνωρίζει ο νόμος³³.

Ο Ηλίας Λέβη, από τα κατάλοιπα της εβραϊκής παροικίας (εγγρόματος), ζει στα τέλη του αιώνα επαγγελλόμενος τον λευκοσιδηρουργό. Άσχετος περισσότερο με εργολαβίες του δημοσίου ή των δήμων του νησιού και είναι σχεδόν ο απολευτικός κατασκευαστής και επιδιορθωτής καλπών, καλποσακιδίων και σφαιριδιοδοχείων, για τις ανάγκες των εκλογικών αναμετρήσεων³⁴.

'Άλλη μια εβραϊκή οικογένεια της Κεφαλονιάς είναι οι ΜΟΡΔΟ και μάλιστα δραστηριοποιημένη παλαιότερα από όλες, σύμφωνα με τις επισημά-

σεις μας. Από τους κόλπους της προέρχεται ο υποδικηγόρος της παροικιας Δαβίδ Μόρδο, ο οποίος ως αναφέραμε, δεν υποοιτήζεται στο επάγγελμά του από τους ομοθρήσκους του, ίσως γιατί οι προσβάσεις του στις δικαστικές έδρες ήταν περιορισμένες.

Ο Λία Μόρδο από το 1819 (ίσως και πριν) είναι γυρολόγος και κινείται στα γύρω του Αργοστολίου χωριά, όπου διαθέτει το εμπόρευμά του *in φέδε*, κυρίως στον γυναικείο πληθυσμό, χρεώνυταις σε γρόσια, γιατί ακόμα τα δίστηλα δεν έχουν επικρατήσει³⁵.

Ο Μοιζές ή Μοζές Μόρδο, την ίδια εποχή και καθ' όλη τη δεκαετία του 1820, κατέχει ενυπόγραφα χρεωστικά χριστιανών και εβραίων, σημαντικού μεγέθους, σε τάλια κολονάτα (δίστηλα), το σκληρό νόμισμα της εποχής! Η απασχόληση του είναι η χρηματοδότηση με φερέγγυνους εγγυητές ή με ενέχυρο τιμαλφή και εμπορεύματα, σε πελάτες του εβραίους και χριστιανούς, προς τους οποίους φέρεται με σκληρότητα προσκειμένου να εισπράξει τα πιστώματά του³⁶.

Την επόμενη δεκαετία εντοπίζεται ο γιος του Ηλία Μόρδο του Μοιζέ, κάτοικος Αργοστολίου, για τον οποίο δεν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία.

Ο Αβραάμ Μόρδο του Μοιζέ (στα 1840), συνεταιρισμένος με τον Ιούδα Φόρτε του Σαμπατάη, έχουν μαγαζί και κατοικία στις παρυφές της οβρεακής, στο μετέα του υποδικηγόρου Σπυρίδωνα Πόργη, απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Ο ιδιοκτήτης αυτολογούμενος επισκευή, τους βιάζει να εγκαταλείψουν, σε διορία ενός μηνός, το μετέα, στον οποίο μάλιστα προσδιορίζει νέο υπέροχο νοίκι (3 τάλια δίστηλα το μήνα), στην περίπτωση παραμονής τους³⁷.

Στα 1839 επισημαίνουμε την παρουσία στο Αργοστόλι, όπου και κατοικεί, του Σάββα Μόρδο, χωρίς περισσότερα στοιχεία γι' αυτόν.

Ο Αβραάμ Μόρδο του Σαμουήλ, εγκαταστημένος στο Αργοστόλι, κατά ομολογία του, από το 1812, κατοικεί στην ίδια πόλη όπου εμπορεύεται "πραμάτεις", τις οποίες προμηθεύεται με πιστωσή από τον ομόθρησκό του Σαμουέλ Λέβη του Μωυσή και άλλους εβραίους υφασματέμπορους. Τα οικονομικά του βρίσκονται σε άθλια κατάσταση, για τούτο αναγκάζεται να μετοικησει στο χωριό Κοριάνα, όπου συγκατοικεί μαζί με τον Ραφαέλ Μόρδο του Αβραάμ, γιό του προαναφερθέντα Μόρδο, κάνοντας το γυρολόγο. Για να διευκολυνθεί οικονομικά, προσφεύγει στον δανειστή ομόθρησκό του Βενιαμίν Λέβη του Μωυσή, αδελφό του προμηθευτή του, ο οποίος τελικά τον εκπληστριάζει όλα τα υπάρχοντα και το ελάχιστο εμπόρευμα που βρίσκεται στην κατοχή του³⁸.

Η τελευταία εγκατάσταση του Αβραάμ Μόρδο, από το 1852 και μετά, είναι το χωριό Μεταξάτα, στο σπίτι ιδιοκτησίας καπιτά - Παναγή Καμίλου, όπου έχει συγκεντρωμένο το εμπόρευμά του, "πραμάτεις" τις οποίες "περιφέρει" προς πώληση στη γύρω Λιβαθώ. Ο συναγωνισμός και η αντιπαράθεση έχουν ήδη δημιουργήσει ρήγματα ανάμεσα στο εβραϊκό στοιχείο και ο Αβραάμ είναι ένα από τα

θύματά τους. Η αντίθεση που έφθασε σε όρια επικίνδυνα, τον δημιουργήσει εχθρότητες με τον Ιάκωβο Βιτάλ του Σαμουήλ και Σαμουήλ Βιτάλ του Ιωσήφ και μόνο η παρέμβαση της αστυνομίας απέτρεψε οδυνηρά γεγονότα.

Παρά τις οικονομικές του δυσχερειες παραμένει ένα πρόσωπο που χαιρεύει εκτίμησης, όχι μόνο από τους ομόθρησκους του, αλλά και από το χριστιανικό στοιχείο του χωριού Μεταξάτα, από το οποίο βρήκε στις ανάγκες του άμιστη μεταχείριση³⁹.

Έχουμε και μία αναφορά σε εβραία. Η Σάρα Μόρδο γυνή Μουσέως Δε Μεδίκου, στα 1852, παρέβη τους ταχυδρομικούς κανονισμούς και για την πράξη της αυτή προστιμήθηκε από το Πλημελεοδικείο Αργοστολίου. Με αίτηση της ζητά "την δια χάριτος απαλλαγήν του εις αυτήν επιβληθέντος προστίμου"⁴⁰.

Ένας ακόμη, ο Ισαάκ Μόρδο του Αβραάμ, κάτοικος Ζακύνθου, πηγανούρχεται στην Κεφαλονιά για εμπορικούς λόγους. Εριτικό στοιχείο, οξύθυμος και βίαιος "είναι η μάστιξ όλων εν γένει των Ισαραηλιτών", τους οποίους ανεβοκατεβάζει στα δικαστήρια για ασήμαντες αφορμές. Έχει φιλικές σχέσεις με τον χριστιανό φούρναρη Σπυρίδωνα Αρβανίτη, μόνιμο κάτοικο Αργοστολίου, επίσης ταφαρούπολι, ο οποίος τον συμπαραστέκεται στους καινύδες και τις φασαρίες που δημιουργεί μέσα στην εβραϊκή κοινότητα⁴¹.

Οι ΒΙΤΑΛ είναι μια ακόμα από τις μεγάλες εβραϊκές οικογένειες της Κεφαλονιάς. Από τους κόλπους της βγήκε ο Γιακίνος Βιτάλ, υπερεσάριος του Θεάτρου στα 1841. Η παρουσία της πιστοποιείται από τις αρχές της 3ης δεκαετίας, μέχρι τις τελευταίες του 19ου αιώνα, οπότε και αυτή ακολούθησε το δρόμο του αφανισμού μαζί με πολλές άλλες.

Ο Σαμουέλ Βιτάλ του Ιακώβου δραστηριοποιημένος στο εμπόριο επί ολοκληρη τριακονταετία (1833 - 1862) εγγράμματος με καθαρή υπογραφή ως *Jammes Vital* λατινόγραφα η Σαμουέλ Βιτάλ στα ελληνικά, είναι ως διαφαίνεται από τα σημαίνοντα πρόσωπα της παροικίας! Έμπορος ρυφοκίνδυνος, με μεγάλο για την αντοχή του ανοίγματα, σύγχρονα πιστωτής και χρεωτής, πονύει "είδη του μπράτζου", δηλαδή λαϊκά υφάσματα. Τα έγραφα τον εμφανίζουν να εκπληστηράζει υπάρχοντα χριστιανών για να πληρωθούν τα πιστώματά του και σύγχρονα να σύρεται στα δικαστήρια από εβραίους δανειστές του, για την πληρωμή δικών του χρεών. Φαίνεται πως επρόκειτο για άτομο με κύρος στον περίγυρό του, για τούτο η εμφάνισή του στα δικαστήρια ως μάρτυρα σε θέματα τάξεως και ησυχίας στη συνοικία του και σε οικονομικές διεκδικήσεις ομόθρησκων του, είναι συχνή⁴².

Ένας Ιακώβης Βιτάλ του Σαμουήλ που εντοπίζεται σε έγγραφα, από την ηλικία πρέπει να είναι γιος του. Δεν διαθέτουμε όμως περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν.

Ο Γιακίνος Βιτάλης ο κλονισμένος οικονομική υπερεσάριος του Θεάτρου στα 1841, πιστεύω πως είναι το ίδιο πρόσωπο με τον επιχειρηματία Ιακώβη Βιτάλ του Σαμούλι που κατοικεί στο Αργοστόλι, ασχολούμενος με εργολαβίες και προμήθειες του δη-

μοσιου. Υπογράφει στα ελληνικά ως *Iacobus Vitál* και στα λατινικά ως *Giacobbe Vital*. Στα 1845 συνεταιρίζεται με τον ομόθηρο του Ρομπέν Ματατία του Ματατία και παίρνουν την εργολαβία κατασκευής του ρουχισμού στις φυλακές Αργοστολίου. Η επιχειρηση άφησε κέρδη, ο συνεταίρος όμως Ματατίας φάνηκε ασυνεπής, με αποτέλεσμα να διαλύθει η εταιρεία και ο Βιτάλ να διεκδικεί δικαιούχα το μερίδιο των κερδών.

Στα 1848 επιφροτίζεται από το Επαρχείο, την Τοπική δηλαδή κυβέρνηση, να συντάξει μελέτη επισκευής και κατασκευής νέων φανών φωτισμού της πόλης του Αργοστολίου και την ίδια εποχή έχει την εργολαβία τροφοδοσίας του Νοσοκομείου των φυλακών. Λίγο αργότερα τοποθετεί, εργολαβικά, τους υαλοπίνακες σε δημόσια κτίρια καθώς επίσης, μετά από μειοδοσία, επισκευάζει το κτίριο των φυλακών Αργοστολίου.

Πρόκειται για εξαιρετικά σημαίνον πρόσωπο του περιγύρου του, για τούτο, στα 1860, μπαίνει επί κεφαλής πενταμελούς επιτροπής, που αποτάθηκε στον Έπαρχο για θέματα του νεκροταφείου της παροικίας. Αυτές όμως οι πολλές δραστηριότητές του, τον δημιουργών χρηματικά ανοίγματα. Οι δοσοληφίες του με τα δικαστήρια είναι συχνές, άλλοτε εγκαλούμενος και άλλοτε εγκαλών, πότε για να εκπληριστρίσει ενέχειρα χρεωστών του και άλλοτε για να υποστεί την δημοπράτηση δικών του τιμαλφών, προκειμένου να πληρωθούν χρέη του, άμεσα απαιτητά⁴³.

Αν δεν πρόκειται για ταύτιση ονομάτων, πράγμα πολύ απίθανο, αυτός είναι ο *Iáκωβος Βιτάλ πτ. Σαμουνήλ*, που για λόγους επιβολής στα 1862 δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της παροικίας. Η οικονομική κατάπτωση που επέρχεται φαγδαία έχει διασπάσει τον κοινωνικό της ιστό και οι ζηγείς ανάμεσα στα μέλη της είναι συχνές και ψυχολογικά αναπότελπτες⁴⁴.

Ο Σαμουνέλ Βιτάλ του Ιωσήφ, λεπτοσιδηρουργός το επάγγελμα, είναι επιστήθιος φύλος του προηγούμενου Ιακώβ Βιτάλ και υποστηρικτής του στις αρχηγικές βλέψεις του. Παντρεμένος με την Ρεγγίνα κόρη Βενιαμίν Λέβη, έχει μαζί της δικαστικές δοσοληφίες, το πιθανότερο ένεκα διαστάσεως. Το περίεργο είναι πως η προσφέρουσα δεν αποτείνεται στα στελέχη της παροικίας της, αλλά καταφέγγει στα αστικά δικαστήρια, για να διεκδικήσει το δίκαιο της σύμφωνα με τον Ιόνιο Αστικό Κώδικα! Εάν ληφθεί υπόψη ένα σύγχρονο έγγραφο κατά το οποίο ο αναφερόμενος "ώδηξεν κατά του Ιωσήφ Ματατίας εμπόρου Αργοστολίου, εργοθάνθισεν αυτόν και τον απειλήσεν να του πάι το αίμα διότι επεβοιλεύθη την τιμήν του", τότε ίσως βρισκόμαστε αντιμέτωποι σε μια οικογενειακή διάσταση, για λόγους τιμής!

Στον επαγγελματικό τομέα, που η άσκηση του καλύπτει σύμφωνα με τα στοιχεία που κατέχουμε μία ολόκληρη εικοσαετία (1848 - 1866), εμφανίζεται δραστήριος και ικανός. Έχει δοσοληφίες με την Κέρκυρα και αναλαβαίνει εργολαβίες δημιων για την κατασκευή φανών φωτισμού. Οι χρεώστες του, των οποίων και εκπληριστρίζει τα υπάρχοντα, προέρχονται μάλλον από δανεισμό σε χρήμα

(τοκογλυφία), διότι τα αναφερόμενα ποσά δεν δικαιολογούν αντιπαροχή επαγγελματικών υπηρεσιών. Είναι ένας από τους εβραίους στους οποίους πιστοποιούμε την αποδοχή και τέλεση του αποφασιστικού όρου, τον οποίο μάλιστα του επέβαλε χριστιανός! Το έγγραφο ορίζει την ημερομηνία που τελεότηκε (26 Ιανουαρίου 1854), δεν προσδιορίζει όμως τον τόπο, ίσως γιατί για τους σύγχρονους ήταν αυτονόητος. Ανάμεσα σ' αυτόν και τον ομόθηρο του Σαμουνέλ Λέβη υπάρχει συνεργασία και πνεύμα αλληλούποστηρίζεται, ιδίως σε εγγυοδοσίες προς το δημόσιο⁴⁵.

Η οικογένεια ΜΠΕΛΕΛΗ, που σύμφωνα με τα έγγραφα του Υγειονομείου έφθασε στην Κεφαλονιά την τρίτη δεκαετία του αιώνα, εμφανίζεται ξανά, μόλις το 1849 και σε λιγότερο από είκοσι χρόνια εξαφανίζεται, χωρίς να αφήσει άλλα ίχνη.

Ο Μιχαήλ Μπελέλη του Πινικόν, στα 1849, παρουσιάζεται ως προεξοφλητής χρεών ομοθήρων του. Το αξιοσημείωτο είναι πως τα καταβάλλει χωρίς απόδειξη ή εγγύηση τρίτου, για τούτο και αυτοπροτείνεται να υποβληθεί στον αποφασιστικό όρκο, όπως μαζί με τους κλητευόμενους εβραίους μάρτυρες, πείσει το δικαστήριο για τις διεκδικήσεις του⁴⁶.

Στα 1861 συνεταιρισμένος με τον Ζαχαρία Κοκή του Μιχαήλ, διέπραξε άγνωστο μας αδικήμα, για το οποίο του υποβλήθηκε βαρύτατο πρόστιμο. Ένα χρόνο μετά (1862) τον εντοπίζουμε υφασματέμπορο με ιδιόκτητο κατάστημα με είδη ενδύσεως, (*φορέματα*), στο οποίο εργάζεται και ο γιος του Πινικόν Μπελέλη, αντίλικος αλλά εγγράμματος, ο οποίος υπογράφει λατινόγραφα ως *Pinicos Belleti*. Η ποιότητα των ειδών που διαδένονται, αν κρίνουμε από τη στάθμη της πελατείας, πρέπει να είναι ανώτερης ποιότητας από εκείνη των άλλων εβραϊκών καταστημάτων⁴⁷.

Ο Βίτα Μπελέλη, κάτοικος Αργοστολίου, στα 1849 κατέχει ομόλογα χριστιανών σημαντικού μεγέθους! Προσφεύγει στα δικαστήρια για να κινήσει την διαδικασία διελέχησης των πιστοπάτων του⁴⁸.

Η οικογένεια ΜΑΤΑΤΙΑ εμφανίζεται μόνο μία δεκαετία (1844 - 1855). Ίσως πρόκειται για περαστικούς που δεν ευδοκίμησαν στο νησί.

Ο Ρομπέν Ματατίας του Ματατία είναι, ως αναφέρθηκε, ο συνεταίρος στα 1848, του Ιακώβ Βιτάλ του Σαμουνήλ στην εργολαβία κατασκευής ενδυμάτων, στους κρατούμενους στις φυλακές Αργοστολίου, που αρνήθηκε να πληρώσει το μερίδιο από τα κέρδη⁴⁹.

Ο αδελφός του Ιακώβ Ματατίας του Ματατία, μετά τρία χρόνια (το 1851) και ενώ ο πατέρας του Ματατίας έχει πρόσφατα πεθάνει, πηγάνει και συγκατοικεί με τον συνεπάνωντο του Δαβίδ Ματατία του Μάρκου, έμπορο "*της πραμάτιας*" στο κατάστημα του οποίου τοποθετεί και το δικό του εμπορευμα που, ως φαίνεται, διέθετε στη γύρα ως γυρολόγος. Το σπίτι αυτό, εκτός από ύπνο, του επρόσφερε τροφή και καθαρότητα (*πλυντικά*), για τα οποία καθίσταται υπόλογος πληρωμής⁵⁰.

Συνέχεια στο επόμενο

Avel - Avalim

Εκκλησιαστής: Ο βαθυστόχαστος διανοητής του Αρχαίου Ισραήλ

"Ματαιότης ματαιοτήτων τα πάντα ματαιότης"

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Aπό είναι ένα χαρακτηριστικό - ίσως το πιο γνωστό ρητό, απ' το βιβλίο ενός αρχαίου βιβλικού συγγραφέως, του Εκκλησιαστή. Στη συνείδηση του ευρύτερου κοινού, αλλά και πολλών λογίων, ο συγγραφέας του έργου αυτού έχει καθιερωθεί ως ένας βαθυτάχαστος διανοητής, που κορεμένες απ' όλα τα εργόσιμα, ακόμα και από τη γνώση ή τη σοφία, κατέληξε σε απατισθόδεξ σκέψεις που συνοψίζονται στον γνωστό αφορισμό: "τα πάντα ματαιότης".

Μια λεπτομερέστερη όμως έξέταση μπορεί να καταδείξει ότι το συμπέρασμα αυτό δεν είναι οικοτό - τουλάχιστον όπως προβάλλεται - και παράλληλα, μπορεί να μας διανοίξει τους ορίζοντες για μια πιο άριστη αισθητική προσέγγιση του όλου έργου.

Το βιβλίο του Εκκλησιαστή (Εβραϊκά Qohelet) ανήκει στην τρίτη ομάδα του κανόνα της Παλαιάς Διαθήκης (δηλ. στα Κεθονύιμ, ή Αγιόγραφα) και κατατάσσεται στη λεγόμενη σοφιλογική γραμματεία των αρχαίων Ισραήλ (Weisheitsliteratur). Είναι ένα από τα Megilloth, και διαβάζονταν από τους Ισραηλίτες στη διάρκεια της εορτής της σκηνοποίγιας.

Αναγνωρίζεται γενικά ως ένα ποιητικό έργο που ανήκει στη γνωμική ή διδακτική εβραϊκή ποίηση.

Το βιβλίο μπορεί να θεωρηθεί ως μια "διατομή για τον προσορισμό του ανθρώπου" (Αθ. Χαστούπης) ή ακόμη μια συλλογή στοχασμών, γνωμικών και αφορισμών, πάνω σε διάφορα θέματα, χωρίς κάποια εσωτερική συνοργή και αλληλουχία, όπως είναι και οι περιγραμμές "Σκέψεις" (Pensees) του Γάλλου μαθηματικού Πασκάλ, με τις οποίες συνχρόνα παραβύλλεται.

Ωστόσο, το περιεχόμενό του θα μπορούσε να διαιρεθεί στις επόμενες ενότητες:

- α' Ι πρόλογος,
- α' 4 - ΙΙ κοσμολογικά θέματα,
- α' 12 - γ' 15 ανθρωπολογικά θέματα,
- γ' 16 - στ' 10 κριτική θεώρηση σε κοινωνικά φαινόμενα με θρησκευτικό πρίσμα,
- στ' ΙΙ - θ' 6 κριτική σε σοφιλογικά θέματα,
- θ' 7 - φ' 7 ηθικά συμπεράσματα,
- φ' 8 - 13 επίλογος.

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΗ

Στο ομόνυμο βιβλίο του, ο Εκκλησιαστής - όπως και ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυγούλιος - διαλεγόμενος "προς εαυτόν", με οξείη εξεταστικό βλέμμα και βαθύ στοχασμό, παραπτερεί τα γενόντα υπό τον ήλιο συμπεραίνοντας: "Γενέα υπάρχει, γενέα έρχεται η δε γη διαμένει εις τον αιώνα" και, "ουδέν νέον υπό τον ήλιον". Ακόμα, "Ο,τι έγινεν ήδη είναι· και ό,τι θέλει γίνει ήδη έγινεν" (γ' 15). Οι γενές των ανθρώπων έρχονται και παρέχονται και τα φυσικά φαινόμενα επαναλαμβανόμενα ανακυκλώνονται:

"Ματαιότης ματαιοτήτων, είπεν ο εκκλησιαστής.

Ματαιότης ματαιοτήτων, τα πάντα ματαιότης"

Ποιο είναι το κέρδος του ανθρώπου,
απ' όλο τον αγώνα που αγωνίζεται κάτω απ' τον ήλιο;

Από την προσεκτική μελέτη του έργου μπορεί κανές να διαπιστώσει τις ανθρωπολογικές, ηθικές, κοινωνικές και μεταφυσικές ιδέες του συγγραφέα, που παρουσιάζει το λόγο του θεού με τα δεδομένα της ανθρωπίνης εμπειρίας (Ο. Loretz).

Ο ανθρώπος κατά τον Εκκλησιαστή δεν υπερέχει από το κτήνος, γιατί τόσον αυτός όσο και εκείνο καταλήγουν στο θάνατο και επιστρέφουν στο χάμια (γ' 19). "Ο ανθρώπος εν ματαιότητι ήλθεν και εν σκότει πορεύεται" (σ' 4). Ακόμα,

"Οι ζώντες γνωρίζουν ότι θα αποθάνουν, ενώ οι νεκροί δεν γνωρίζουν απολίτως τί ποτε και οινόμειαν έχουν πλέον ανάμηνσιν διότι η μνήμη των λησμονεῖται.

(Εκκλ. θ' 5 - 6, Μτρρ. Αθ. Χαστούπη)

Ο πλούτος δεν χαρίζει ευημία διότι ο "αγαπώντας περιόδιον, δεν θέλει χρωτασθεί αργυροίου ουδὲ εισοδημάτων ο αγαπώντας ματαιότης και τούτο" αλλά αναγνωρίζει ότι "το αργυρόν είναι σκέπτη" και "αποκρίνεται εις πάντα" (ε' 10, ζ' 12, ι' 19).

Ο σοφός παραπτερεί ότι "κάλλιον όνομα παλόντα παρά πολύτιμον μίρον" και "κάλλιον το τέλος του πράγματος παρά την αρχήν αυτού" (ζ' 1, 8). Επίσης, ότι, "καλπήσειοι οι δύο υπέρ τον ένα... Διότι εάν πεσουν ο εις θέλει στραβών τον συντρόφον αυτού... και το τριπλούν σχοινίον δεν κόπτεται ταχέως" (δ' 9, 12). Συμβούλευε: "Μη γίνου δίκαιος παπαπού και μη φρόνει σεαυτόν υπέρμετρα σοφόν δια τα να αφανισθεῖς;" (ζ' 16), μια σκέψη που μας θυμίζει το γνωστό Ελληνικό ρητόν "Μήδεν αγαν".

Για όλα τα πράγματα υπάρχει ο κατάλληλος χρόνος απρόσπτες περιστάσεις και εναντιώτητες "συνταγών πάντας ανθρώπους". Έτσι, φαίνεται ότι συμπτώσεις και ανέλεγκτες καταστάσεις μπορούν να επηρεάσουν τη ζωή, αφού "ο δρόμος δεν είναι εις τους ταχύποδας ουδὲ ο πόλεμος εις τους δυνατούς" (θ' ΙΙ). "Η σοφία υπερέχει της αφροσύνης καθώς το φως υπερέχει του σκότους". Ακόμα "η σοφία είναι καληπτέα παρά τα άπλα του πολέμου" - μια γνώμη που φέρνει στο να τα λόγια του Ρωμαίου ιστορικού Κορηνίου Τάκιτου "Καταρθίνουμε περιοδότερα με τη φρόνηση παρά με τη δύναμη". Άλλα βέβαια και το να "κάμνει τις πολλά βιβλία δεν έχει τέλος και η πολλή μελέτη είναι μόχος εις την σάκρα" και όπως "προσθέτει γνώντα προσθέτει πόνον". (κεφ. γ' 13, θ' 18, ψ' 12, ι' 18). Σε κάθε περίπτωση πάντως κατά τον σοφό, "κάλλιον εις τον άνθρωπον να ακούει επιπλήξιν σοφόν, παρά να ακούει άσμα αφρόνων" (ζ' 5).

Δύο λέξις επαναλαμβανόμενες σ' όλο το έργο αποτελούν λέξεις - κλειδιά για την κατανόηση του. Η μία είναι η περισσεια (ο) (Εκκλ. α' 3, γ' 9, ε' 15, στ' 11 κ.λπ.) που μεταφράζεται συνήθως ως όφελος. Το ερώτημα που τίθεται είναι: ποιό το όφελος (κέρδος) του ανθρώπου που δαπανά τη ζωή του και μοχθεί για την απόκτηση δόξας, φήμης, πλούτου και απολαύσεων; Η απάντηση είναι αποφασική. Σ' αυτήν όμως την αργυρική σκέψη αντιτάσσει ο Εκκλησιαστής τη δεύτερη λέξη - κλειδί, το αγαθόν (Εκκλ. ε' 17, ζ' 1, 5, η' 12β κ.ά.) στο οποίο πρέπει να αποβλέπει ο άνθρωπος. Το αγαθόν βέβαια νοείται με την ηθική και εργατολογική του έννοια.

Στο έργο διαφαίνεται ένα πνεύμα απαισιοδοξίας, γιατί "το σπρεβίλον δεν δύναται να γίνει ειδή", "άνθρωπος κατέσυντάξει άνθρωπον προς βλάφη αυτού", και η αδύκια πλεονάζει. Όμως, τα περισσότερα εγκόδιμα αγαθά και η οιδευηση πλούτου είναι μάταια εφ' όσον ο άνθρωπος

"καθώς εξήλθεν εκ της κοιλίας της μητρός αυτού γυμνός θέλει επιστρέψει, υπάγων καθώς ήλθε και δεν θέλει βαστάζει ουδέν εκ του κόπου αυτού, δια να έχει εν τη χειρὶ αυτοῦ... Τις αφέλεια εις αυτόν ότι εκοπίσας δια τον άνεμον; (ε' 15, 16).

Ωπόδο, αναγνωρίζεται ότι "ο άνθρωπος δεν έχει καλύτερον υπό τον ήλιον ειμή να τρώγει και να πίνει και να ευφραινηται· και το να απολαμβάνει καλόν εκ παντός του

μόχθου είναι χαρισμα Θεού" (η' 15, β' 24, γ' 13): Μια σκέψη που δεν απέχει από τον Αισχύλο, που βάζει στο σώμα του Ετεοκλή τα λόγια:

"Θεού... δώρον εστίν ευτυχείν βροτούς"
(Επτά επί Θηβαίς στ 625)

Στον άπλοτο και υλόφρων άνθρωπο κάθε εποχής που έχει στόχο στη ζωή του τον ιδιαίτερο και μόνον ευδαιμονισμό, ο Εκκλησιαστής έχει να δώσει μια στάνια συμβουλή:

"Καλύτερον μα δρας πλήρης ανατανάσσεις, παρά δύο,
πλήρεις μόχθου και θλίψεως πνεύματος"

(Εκκλ. δ' 6)

Ο σοφός αναζητώντας "λόγους ευαρέστους", καταλήγει στον αφορισμό: "τα πάντα είναι ματαντής". (Η έκφραση αυτή επαναλαμβάνεται τριάντα φορές περιποιού). Άλλα διαπιστώνει ότι αυτία της ανθρώπινης δυνατούς είναι ο ίδιος ο άνθρωπος:

"Ο Θεός έκαψε τον άνθρωπον ευθὺν, αλλ' αυτός
επέζηψεν λόγισμον πολλούς" (θ' 29)

γι' αυτό τελικά συμφωνεύει:

"Φοβού τον Θεόν και φύλαττε τας εντολάς αυτού, επειδή τούτο είναι το παν των ανθρώπων. Διότι ο Θεός θέλει φέρει εις κρίσιν παν έργον και παν κρυπτόν είτε αγαθόν είτε πονηρόν" (θ' 13).

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ποιός υπήρξε συγγραφέας αυτού του ποιητικού έργου; Και ποιός ο σκοπός της συγγραφής του; Το ερότημα απασχόλησε επί μακρόν τους μελετητές και έγινε απτικείων ευρέως συζητήσεως και αντιγραμμάτων δίσως στις τελευταίες δεκαετίες.

Απ' οτιδιού το βιβλίο παρουσιάζεται και προβλέπεται ως συγγραφέας του ο σοφός βασιλιάς του αρχαίου Ισραήλ ο Σολομών. (γ. 1000 π.Χ.). Οι λόγοι του ποιητή είναι "λόγοι του Εκκλησιαστού ιωνού του Δαβίδ, βασιλέως της Ιερουσαλήμ", ο οποίος "εστάθη βασιλεὺς επί τον Ισραὴλ" και "αὐξῆσθε εἰς σοφία... η καρδία του απήλαυνε πολλή σοφία καὶ γνῶσην". Ο συγχρονής αυτούς "επρόσεξε καὶ ἐβάλε εἰς τὰξ πολλὸς παροιμίας". (α' 1, 12, 16, ιθ' 9, 12, 16). Υπήρχε μόνον ένας γύρος του Δαβίδ, ο Σολομών, που ήταν βασιλιάς όλου του Ισραὴλ στην Ιερουσαλήμ, γιατί βασιλεύει μετά τον Σολομώντα δεν βασιλεύειν σ' όλο το Ισραὴλ.

Ο Σολομώντας επίσης υπήρξε καρδιάς μεγάλου πλούτου, δόξας και χλιδής, ήταν φύλος πολλών γνωστών και μεγάλων οικοδόμων, όπως ο συγγραφέας του Εκκλησιαστή (Εκκλ. ζ' 27, β' 1-8 ποβλ. με Α' Βαΐ. στ' 1, ζ' 1-8). Αν δεχθεί κανείς τη Σολομώντεια προελευση του έργου, θα πρέπει να δεχθεί ότι προφανώς το έργο γράφτηκε μετά από το οικοδομικό έργο του Σολομώντα, προς το γήρας του, αλλά πριν επεκτείνει και πράξει "πονηρά ενώπιον του Κυρίου" (Α' Βαΐ. α' 6).

Τον Σολομώντα θεωρεί ως συγγραφέα και η Ιονιδαίη παράδοση (Megillah 7a, Sabbath, 30) και πολλοί σήγχρονοι συντριπτικοί ερευνητές (H. Möller, F. Rienecker, G. Archer, M.F. Unger, R. Jamieson, Π. Μπρατιώτης κ.ά.). Οι ερευνητές αυτοί διακρίνουν μάλιστα ομοιότητα σκέψης με τις Σολομώντειες Παροιμίες (ποβλ. π.χ. η' 35, ια' 28, με Εκκλ. ζ' 12, 19 και Παρ. ε' 1 επ. με Εκκλ. ζ' 23 κ.λπ.). Η άποψη αυτή βέβαια δεν αποτελεί τη δινοτότητα ου "πονεύεις" του φημισμένου σοφού που γράφτηκαν σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα να συγκεντρώθηκαν και να ταξινομήθηκαν στην παρούσα μορφή τους, από έναν μεταγενέστερο συλλέκτη.

Από την άλλη πλευρά, ελεύθεροφορές κριτικοί, με κριτήρια το περιεχόμενο, το συγχρηματικό ύψος και ιδίως το λεξιλόγιο (Αρχαιαίοι και Περιστέρες λέξεις, όπως η λέξη Παράδεισος) και υποτιθέμενος αναχρονισμούς και αντιφάσεις, υποστηρίζουν ότι το έργο δεν είναι ενιαίο και που γράφτηκε τον δον ή 3ον π.Χ. αώνα (Galling, F. Nötscher) και άλλοι (Saton, Dittmer) αρχάμα αργότερα τον 20 π.Χ. αι., από έναν άγνωστο, ο οποίος "ποιητική αδεία" χρησιμοποίησε φενεδωνικά το όνομα του περιφήμου σοφού βασιλιά του Ισραὴλ, για να εκφράσει τους στοχασμούς του και να προδούσε έτσι κύρος στη λόγια του".

Οι κριτικοί αυτοί αμφιστρίψανται την ενότητα του βιβλίου. Ήστοιν για να βρούν στον "Εκκλησιαστή" ίχνη από Ελληνισμούς και την επίδραση ιδιαίτερα της Επικούρειας και Στοικικής Ελληνικής φιλοσοφίας (H. Rastan, M. Hengel, R. Braun).

Σαν επιχείρημα για την επίδραση της Επικούρειας φιλοσοφίας προβάλλονται τα χωρία 3: 22, 9: 7 και 11: 9 όπου γίνεται λόγος για απόλαυση της ζωής, ενώ σαν επαλήθευση των ισχυρισμών περι Στοικικής επίδρασης προβάλλονται χωριά που μιλούν για ανακύλωση των φυσικών φαινομένων (π.χ. 1: 1-11) και το να ζει κανείς σύμφωνα με τη φύση, γιατί χαρακτηριστική της στοικικής φιλοσοφίας της φύσης ήταν η επανάληψη της τάξεως του σύμπαντος σε σταθερούς (επανάλαμβανόμενους) στάλιους.

Τα επιχείρημα όμως που προβάλλονται δεν είναι πειστικά. Πρώτα απ' όλα, η γλώσσα, η μορφή, το κινδύναχθεί μέσος σ' όλο το βιβλίο, καθώς και πολλές όμοιες επαναλαμβάνομενες εργάσεις όπως π.χ. "θλίψις πνεύματος" και "εγώ είποντας στην καρδιά μου", μαρτυρούν για την ενότητα του βιβλίου όπως επιστημένον πάλαιοι (Eissfeldt, Sellin κ.ά.).

Έπειτα, το βιβλίο του Εκκλησιαστή παρά την απαντούσα θεώρηση των εργασιών και την προτερηγόρη για την μετριοπαθή απόλαυση της ζωής, αναγνωρίζει το Θεό όχι σαν θεότητα η αφηγημένη δύναμη, αλλά ως πρόσωπο και ως Δημιουργό. Τονίζει ότι τα αγαθά

προέρχονται απ' Αυτόν και υπογραφίζει ότι Θεός είναι ο Κορτής της ζωής του κάθε ανθρώπου (η' 1, γ' 14, 17, ζ' 29, η' 12 - 13, ια' 9) σε αντίθεση με την επικούρεια προνοιακή φιλοσοφία του νιοθετούσε την υλιστική στάση του "Ας φάγωμεν και ας πάωμεν, αύριο γα παθητήσομεν". Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι η λέξη Ηα - Elohim (ο αληθινός Θεός) μέσα στα λόγια του Εκκλησιαστή, υπάρχει πάνω από τουλάχιστον οικεία φράση, αν και δεν αναφέρεται το ιερό τετραγλωτικό ΓΧΒΧ το οποίο φασά.

Εξάλλου από τον Εκκλησιαστή λείπει η συντακτική φιλοσοφική σκέψη της στοάς που θελεί τη φύση πιποταγμένη σ' ένα σύντημα και την καταστροφή του κόσμου σαν αύρια κυλική κίνηση - φιλοσοφία πάντως, που η αποκατάσταση και εξαρκίωση της στην πρώτη ιδιαίτερη περίοδο της, είναι εξαιρετικά δύσκολο έργο γιατί λείπουν οι άμεσες πηγές.

Μπορεί ακόμα κανείς να παραπομένει ότι μερικές σκέψεις του Εκκλησιαστή ομοιάζουν με διάσπαρτες σκέψεις άλλων φιλοσόφων και ποιητών, όπως π.χ. του αρχαίου Έλληνα επικού ποιητή Ιανούδην και του λιγυρού Θεογόνη (γ. 500 π.Χ.). Ακόμα μερικοί στοχασμοί μοιάζουν μ' αυτούς του Μάρκου Ανοιχτούν του εστεμένου Ρωμαίου στωικού φιλόσοφου (121 - 180 μ.Χ.), αλλά είναι φανερό ότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί σοβαρά καποτα φιλολογική εξάρτηση του ενός από τον άλλο, ή η χρήση κοινών πηγών.

Η διαφανώμενη απαντούσα και ο σκεπτικισμός στο έργο του Εκκλησιαστή είναι περισσότερο δεοντισμός για τη ζωή και την τίγη του ανθρώπου. Ρεαλισμός που παρουσιάζεται και σ' άλλα αρχαία βιβλία και χωρία της Π.Δ., π.χ. στον φαλμό 39. Ακόμα και στον φαλμό 49: 10 - 11, 16 - 17, διατιστώνυμε παρόμοιες σκέψεις με τους στοχασμούς του Εκκλησιαστή.

Γενικά, παραπέραντα ότι παρ' όλο που μπορεί να θεωρηθεί ως εν μέρει ορθή η άποψη ότι ο συγγραφέας "χρησιμοποιεί παραδοσιακές μεθόδους για να καταστέψει παραδοσιακές διδάσκαλες", το βιβλίο δεν απομακρύνεται από το θρησκευτικό και θηλικό υπόβαθρο του αρχαίου Ισραὴλ, μόνο να παρανόηση του συνολικού περιεχομένου του μπορεί να οδηγήσει κάποιον στο να υποστηρίξει ότι είναι το "αμαρτωλό βιβλίο της Π.Δ.", όπως το χαρακτηρίζει ο Κ. Φιλιάγγος. Αντίθετα, σε κανένα άλλο βιβλίο δεν εμφανίζεται τόσο έντονη θεοφορία όσο στον Εκκλησιαστή, παραποτρύν εθραυλόγοι όπως ο Cornill, ο Franz Delitzsch κ.ά.

Εξάλλου, η ένταξη του Εκκλησιαστή στον κανόνα της Π.Δ. (ποβλ. Ιωσήπου, κατ' Απίωνος, α' 8) και η ανακάλυψη αποσαπαμάτων του βιβλίου στα περίφημα χειρόγραφα του Κοινηρά (Νερό Θάλασσα) που χρονολογούνται από το 2ο π.Χ. αιώνα (Q στήλαιον 4) καθιστούν απίθανη την άποψη ότι το βιβλίο είναι ψευδεπίγραφο και ότι έχουν γίνει προσθήκες και παρεμβολές στο έργο. Τα γεγονότα αυτά ενισχύουν την παραδοσιακή άποψη και συντηρούν για μια πρωιμότερη - αρχαϊκή προέλευση του βιβλίου¹.

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Πού είναι τα τυπικά φιλολογικά χαρακτηριστικά του Εκκλησιαστή; Και ποιά η γένεια λογοτεχνική του αξία. Παρ' όλον που το έργο κατατάσσεται στα ποιητικά βιβλία της Π.Δ., αποτελεί μάλλον κράμα εναλλασσόμενον πεζού λόγου και ποιησεώς (F.C. Grant). Κατ' εξήχη ποιητικές περιοχές μπορούν να σημειωθούν οι επόμενες: κεφ' α' 2 - 11, 15, 18, β' 14 επ., γ' 2 - 8, δ' 5, ε' 3, σ' 7, ζ' 1 - 13, η' 1, 5, θ' 7, 17, ι' 1 - 4, 8 - 20, ια' 1 - 4 και επ., ψ' 1 - 8.

Οπως και στα άλλα ποιητικά βιβλία της Π.Δ., στον Εκκλησιαστή διακρίνεται το ιδιαίτερο γνώμωμά της βιβλική ποιησίας, δηλ. ο λεγόμενος παραλληλισμός των μελών με τις διάφορες μορφές του (συντονικικός - αντιθετικός - συνθετικός παραλληλισμός) ποιητικό φαινόμενο ενυπήτατα γνωστό στην Αρχαία Ανατολή και ιδιαίτερα στις χωρες της "Εύφορης ημιέλατην".

Οι ερευνητές κατέδειξαν και ιδιαίτερα ο J.A. Loader (Polar Structures in the Book of Qohelot, Berlin - N. York 1979) ότι ο Εκκλησιαστής κάνει ιδιαίτερη χρήση του αντιθετικού παραλληλισμού τοποθετώντας αντίθετους στην ίδια διπλά στον άλλο. Ολόκληρο το έργο μάλιστα είναι δομημένο πάνω στα αντιθετικές έννοιες, σκέψεις και αντιπαροβολές, όπως συντηρούν - ζωή, εγκαταλεύψη και θάνατος, σοφία - μωρία, κίνδυνος και ασφάλεια, οιωτή και λόγος, κόπος καρδιάς αποτέλεσμα, πλούτος και ματαύπτωση του πλούτου, το μη ανθρώπινο και το ανθρώπινο, ευτυχία και δυστυχία κ.λπ.

Οι στίχοι του έργου πολλές φορές ευρίσκονται σε χαοτική κατάταξη, όπως π.χ. Εκκλ. α' 17, β' 3, γ' 21, δ' 2, σ' 3, ζ' 9, η' 1, 5 κ.λπ. Στο έργο πολλά κομμάτια έχονται χαρακτηριστικά σχήματα, τα αυτο - ερωτήματα, τα επιφωνήματα, οι παρεμβολές, οι παραμούσεις, οι αληγορίες, οι αντιλογίες, οι υπερβολές, οι αντιπαραβολές (π.χ. καληπέρο είναι το χ από το ψ), οι χτυπητές περιγραφές, οι παραπτήσεις και οι εικόνες. Ο λιγυρός είναι βέβαια περιορισμένος, γιατί κυριαρχεί ο ιηφήλος στοχασμός και η οξεία κριτική παραπτήση των "γενομένων υπό τον ήλιον".

Υπάρχουν πολλά κομμάτια έχονται ωραίωτης, αλλά απ' τα ωραιότερα κομμάτια του έργου είναι αυτό που αναφέρεται στην κατάσταση του ανθρώπου κατά την γεροντική του πλειά. Τα διάφορα μέρη του σώματος παραλληλίζονται και παρομοιάζονται μ' έναν εντυπωσιακό τρόπο, με φυσικά φαινόμενα, ακόμα και με καταστάσεις και καθημερινής ζωής:

...Πρώις σκοτεινάσσει ο ήλιος και το φως

Τότες που οι φύλακες του απιτού θα τρομάζουν
κι οι δυνατοί οι ἄντρες θα ληγίσουν,
και θα σταματήσουν εκείνες που αλέθουν,
γιατί θά χούν λιγοστέψει...

Πριν κοπεί η ασημένια αλυσίδα
και σπάσει η λινχία η χρυσή
και τοπαλείται η στάμνα στη βρύση
και χαλάσει ο μάγγανος του πηγαδιού
και γρίζει το χώμα στη γη ὅπως ήταν
και το πνεύμα στο Θεό που τό χει δώσει...
(Εκκλ. ψ 2 - 7, Μπρ. Κ. Φωτιάγιον).

Το ψυχολογικό περιεχόμενο του βιβλίου το καθιστά ένα από τα φιλοσοφικότερα και διδακτικότερα βιβλία της Π.Δ'. Η σκέψη του συγγραφέα όπως ήδη διατυπώσαμε είναι μεστή από λεπτές ψυχολογικές παρατηρήσεις και αποκαλύπτει ανθρώποι με μεγάλη ικανότητα σκέψης και εμπειρία στις καταστάσεις και στα προβλήματα της ζωής. Σ' ορισμένα χωριά οι συγγραφέας του βιβλίου του Ιωΐ, θίγει με εμβολίεια το πανάραγο θέμα της θεοδικίας, δηλ. της ειντυχίας των ασεβών και της δινοτυχίας του δικιού.

"Τα πάντα είδον εν ταῖς ημέραις της ματαύτητός μου. Υπάρχει δίκαιος, όστις αφανίζεται εν τη δικαιοσύνῃ αυτού και υπάρχει ασεβής όστις μακροζημεύεται εν τη κακαίᾳ αυτού" (ζ' 15).

"Πολλοί πλούτοντι κακοί, αγαθοί δε πένονται", έλεγε και ο ελεγειακός ποιητής Θέος οργης. Άλλα με πίστη και αυτοδοξία ο Κοχέλεθ καταλήγει:

"Αν και ο αμαρτωλός πράττει κακόν εκαποντάκις και μακροζημεύειν, εγώ όμως γνωρίζω βεβαίως ότι θέλει εισθανει καλὸν εἰς τοὺς φοβούμενούς τον Θεόν, οιτινες φοβούνται από προσοῦτον αυτοῦ" (Εκκλ. β' 12).

Η φιλοσοφική έξιά του Εκκλησιαστή είναι κατά γενική ομολογία μεγάλη, διότι η σκέψη του είναι βαθιά και ασκεί ισχυρή έλξη στους αναγνώστες δύον των εποχών. Γι' αυτό και μερικοί μελέτητες χαρακτηρίζουν το έργο ως "Άσμα Ασμάτων της σκέψης" (H. Heine, E. Renan).

Το βιβλίο του Εκκλησιαστή βέβαια δεν είναι το μοναδικό στο είδος του. Η αρχαία εγγύς ανατολή έχει να μας επιδείξει κάποια έργα παρόμοια με τις "Σκέψεις του Εκκλησιαστή", όπως τη διδασκαλία του Αιγύπτιου Anch - Scheschemouki και το "Άσμα των Αρπτιών", καθώς και το Μεσοποταμικό έργο "Διάλογος ενός απελπισμένου με τον ευσεβή του φίλο", που για κάποιο διάστημα είχε χαρακτηρισθεί ως "Βαθύτανος Εκκλησιαστής, αλλά νεώτερες έρευνες έδειξαν ότι έχει περισσότερη σχέση με το βιβλίο του Ιωΐ, παρά με τον Εκκλησιαστή. Κάποιο άλλο αρχαίο κείμενο που θα μπορούσε να παραληφτεί με τον Εκκλησιαστή ονομάζεται "Συμβούλες ενός απελπισμένου" και προέρχεται από την Αρχαία Αίγυπτο.

Γενικά σ' αυτά τα κείμενα όμως, υπάρχει περισσότερος σκεπτικισμός και πεσούμισμος και λέιτει ο θρικό - παιδαγωγικός χαρακτήρας και το θεολογικό βάθος του Εκκλησιαστή.

Π.χ. οι στίχοι του άσματος των αρπτιών που αντανακλούν ίδεες γνωστές στους αρχαίους ομηρίες (πρβ. Ησαΐας 22:13) μοιάζουν με κάποιες σκέψεις του Εκκλησιαστή, ιδίως στα χωρία 3:13, 5:18, 9:5 - 10, 9, αλλά δεν υπάρχει σ' αυτούς η θεολογική ενόρθωση και η θεοσέβηση της τελευταίου που είναι εμφανές σ' όλο το έργο.

Επίσης ένα κομμάτι από το περιήρθιο βαθύλινων άετος το Γκλάκαμες (2η χιλ. π.Χ.) μας θυμίζει κάποια λόγια που υπάρχουν στον Εκκλησιαστή. Και σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να παρατηρηθεί ότι η ομοιότητα δε μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα όμως εξόφτησης του Εκκλησιαστή από το βαθύλινων άετο, όπως συχνά υποστηρίζεται από φιλόλογους και κριτικούς. Πρόκειται για πανάρχαιες κοινές ανθρώπινες σκέψεις και κάποιο κλίμα ίδιας ψυχικής ομοιότητάς, όπως σημειώνει ο επιφανής παλαιοιδιαθρόλογος Claus Westermann, στην αντιπαραβολή βιβλικών με εξωβιβλικά κείμενα, δεν θα πρέπει να συγκρίνονται τημήματα με τημήματα, αλλά το όλον με το όλον (Ganzes mit Ganzem). Η σύγκριση τημάτων μπορεί να αποκαλυφθεί κάποια ομοιότητα, αλλά το σύνολο είναι εκείνο που αποκαλύπτει τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία. Όπως ακριβώς διό ανθρώποι, αν συγκριθούν σε επί μέρους σημεία έχουν πάντα κοινά χαρακτηριστικά στο σύνολο όμως φαινούνται οι ουσιώδεις διαφορές που τους εξαπομπεύνουν και καθιστούν διανοτή την ασφαλή σύγκριση και την ορθή έξαγωγή συμπερασμάτων περί κοινής καταγωγής και συγγένειας ή μη.

Η επίδραση του Εκκλησιαστή στους μεταγενέστερους και ιδιαίτερα στους Βιζαντινούς υμνούδινες είναι γνωστή. Εκτός από τον Ιωάννη το Δαμασκηνό που αντικαθερφίζει σκέψεις του Εκκλησιαστή στα ιδιόμελα του, πλειάδα μεγάλων λογοτεχνών φαίνεται ότι έχει επηρεαστεί από το πνεύμα και το ίδρος αυτού του *sui generis* διανοτής του αρχαίου Ισραήλ. Ανάμεσά τους ο λορικός γεωμανεθραίος ποιητής Heinrich Heine (1797 - 1856) και ο διάσημος Αγγλός ποιητής του αιώνα μας T.S. Eliot, (Nobel Λογοτεχνίας 1948), που με την ποιητική του επρόσεσσε αποφασιστικά τη σύγχρονη ποίηση. Στην περιήρθηση σύνθετου του "Τέσσερα Κουμποτέτα" γράφει:

"Τα σπίτια ζούνε και πεθαίνουν: υπάρχει καιρός για χτίσιμο και καιρός για να ζήσεις και για αναπλαγμογή

και καιρός για τον άνεμο να σπάσει το χαλαρωμένο τζάμι... Στην αρχή μου είναι το τέλος μου..."

(East Coker I)

Οι στίχοι αυτοί αντανακλούν τις σκέψεις του Εκκλησιαστή στο χεφ. 3:1 - 8.

Tελειώνοντας κανείς τη μελέτη του Εκκλησιαστή μπορεί να πάρει μαζί του "τον αντίλοπα της ματαύτητας της ζωής", όπως παρατηρήσει η μεγάλη Χιλιανή ποιήτρια Gabriela Mistral (Nobel Λογοτεχνίας 1945). Μπορεί ακόμα να διατυπώσει ότι "Πάντες οι λόγοι έχονται" και ότι οι περισσότερες επιδιώξεις του ανθρώπου είναι στην πραγματικότητα "θύμιψις πνεύματος και αγάν οπίσια ανέμου". Παραμένει μόνον ο σεβασμός προς το Θεό από κατεύθυντη αρχή σοφίας.

Απ' την άλλη πλευρά, η μελέτη του έργου μπορεί να καταδείξει πόσο λιγό έχει προοδεύσει η φιλοσοφική σκέψη - στα θέματα που θίγει ο συγγραφέας - από την εποχή του μέχρι σήμερα. Οι λόγοι του Εκκλησιαστή μοιάζουν με το καλό κρασί που όσο πάλιντερο τόσο καλύτερο γίνεται. Θα εξακολουθήσουν να παραμενούν ως βοτάνητα και ως "ήμοι πεφτεμένοι" στους μελέτητες;

Αναμφίβολα, ο ποιητικός λόγος του Κοχέλεθ είναι έργο "με αδρή και δρωματέα λυρική διάθεση και μητρική πονή, που ο συγγραφέας του, όλη τη γνωμική του φιλοσοφία κατόφθισε να την κάνει σωστό "λογοτέχνημα". Ιδού το "τέλος του λόγου", για να χρησιμοποιήσουμε μια αρχοτέλευτη εκφραστική του ίδιας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η λέξη Kohelet εμφανίζεται επτά φορές (α' 1, β' 12, γ' 7, ψ' 9, 10) σ' όλο το έργο. Σχετίζεται με τη λέξη Kahal (= συνθήκειν) και σημαίνει τον επίσημο ομάδη της Εκκλησιαστικής συνάθροισης και θα μπορούσε να μεταφραστεί ως "κηπουράς" ή "συνθήκος", όπως την απέδικε ο αρχαίος μεταφραστής Ακύλας (2ος αι. μ.Χ.). Μερικοί εφεντύνεται υποτιθέμενος ότι η κατάληξη ετη του Koheleth σημαίνει θηλιτή κατάληξη και εξηγούνται η λέξη εις αριθμόνασσα, αλλά η απόγνωση δε φαινεται δηλ. διότι ο Κοχέλεθ εμφανίζεται ως ιώς - ή θηλητέα του Δαρδί - και βασιλεύει. Πρβ. E.J. Young, An Introduction to the Old Testament (1977), σελ. 347.

2. Ο μεγάλος Ανταντόλογός R. Dick Wilson, A Scientific Investigation of the Old Testament (Moody Press, Chicago 1967) σελ. 119 επ. 123, δεν είναι καθόλου βέβαιος για μια μεταγένεστρη χρονολογία του έργου. Σχετίζεται με τη λέξη Kahal (= συνθήκειν) και σημαίνει τον επίσημο ομάδη της Εκκλησιαστικής συνάθροισης που είναι επιφράξη κρητικού. Εν πάτη περιπτώσει, οι υπάρχοντες αρχαιότητας και σε μια μεταγένεστρη ψευδορρητική παράδοση. Εγείρεται υποτιθέμενος ότι στην περιοχή που μορφή του έργο είναι μια μετάφραση από ένα πραττικόν ποιητικό κώδικα.

3. Βλ. ίδιος R. Gordis, Koheleth, The man and his Word (1968). Καμία άμεση επίδρωση των Ελλήνων φιλοσοφών - Στοιχιών, Επικουρών, Κυρναίων - δε μπορεί να προδούσιονται στον Εκκλησιαστή, ομηρίαν και Horst D. Preuss, in Interpreter's Dictionary of the Bible (Ed. G. Buttrick) σχετικό λήμα, σελ. 9. Πρβ. οικήμα και Horst D. Preuss, Einflüsse in die Altestamentliche Weisheitsliteratur (Urban - Taschenbücher, 1987), σελ. 119. Πάρα τη φιλοσοφική εντεντόν, ο Koheleth δεν εμφανίζεται σαν φιλόσοφος και ο Εκκλησιαστής δεν είναι σύστημα. Για τις απόψεις των στοιχών και επικουρών, βλ. Κ. Μητσούπολην, Ιστορία και Ανθολογία της αρχαίας Ελληνικής Σκέψης 1984, τόμος Γ, σελ. 57 επ. 67 επ. Για τις ομοιότητες μεταξύ Εκκλησιαστού και αρχαίων Ελλήνων, ίδιως του Θεογνή βλ. H. Ranston, Ecclesiastes and the Early Greek Wisdom Literature (1925).

4. G. Ernest Wright, Biblical Archaeology (London 1966) σελ. 219. Το βιβλίο του Εισαγόραστου ή Σορίας Σελάρχη που γράφτηκε γύρω στο 220 - 190 π.Χ. και δεν συγκαταλέγεται στον Εβραϊκό κανόνα, αντιγράφεται ότι έχει υποτεθεί την επίδραση του Εκκλησιαστή και αυτό μαρτυρεί την αρχαίωτερη προέλευση του Κοχέλεθ.

5. Π. Μητσούπολης, Ο Εκκλησιαστής (Αθήνα 1951), σελ. 9 και 10. Ενδιαφέροντα σχόλια σ' όλο το έργο, εργατεύτακτα, ιστορικά και αισθητικά, βλ. στα σημειακά σχολολόγια και ανανεών τους W. Mac Donald, Haschen nach Wind, Eine Betrachtung des Buches Prediger (Hansler Verlag, 1986). Για τη νεότερη βιβλιογραφία βλ. και λημάνia Ecclesiastes στην International Standard Bible Encyclopedia τόμ. 2ος (1979) και C.F. Whitley, Koheleth (1979).

6. Βλ. Π. Μητσούπολης, οπ. σ. σελ. 9, 10 και Wesley J. Fuest, The Books of Ruth, Esther, Ecclesiastes, the Song of Songs, Lamentations (The Cambridge Bible Commentary) (1975), σελ. 100.

7. K. Φωτιάγιον, Κοκέλη, τομ. Α', σελ. 161, εισαγωγή, (100 Αθενάντα έργα αρ. 16).

Έκτος από τη μετάφραση του Καθηγητή Αθ. Χαστούπη από το Εβραϊκό πρωτότυπο (Θεονίκη 1964) και τον Κ. Κολιώπον που είναι περισσότερο εμπρηστική παράδοση, εξιλόγισης μεταφράσεις του Εκκλησιαστή με λογοτεχνικές αξιώσεις έχουν από τους K. Φωτιάγιο (1951), Θεοδώρο Β. Κωνσταντίνο (ΑΙΟΣ), Α. Χατζηκώστα (1966) κ.α.

Ιούνιπος Κ. Τουνικόπουλος γεννήθηκε στη Θεονίκη στη Δυτ. Εγνατίας. Από το 1977 είναι διατηρός. Παράλληλη ασχολείται το δοκίμιο, την ποίηση και τη λογοτεχνία. Εκτός από τις απονέσεις του στο διάστημα, μέλετες κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας, Βιβλική θεολογία, αρχαιολογία κ.λ. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επιτάχυνται σε θέματα δυνατών και φυλογούσας της αρχαίας Εγγρής Ανατολής.

Συνεργάτες του σε μελέτες, δοκιμών και ποίησης ποιητής (Επαμεινόλας Μιστρώ, Κλάβι Λιούν, Νίκος Μπαρόντα κ.λ.).

Ποιήματα του μεταφράστηκαν στην Αργυρά και Ερμονία και ιδιαίτερα στη Γαλλία από τον Gaston H. Auferte. Για το δοκιμών και ποιητικό του έργο βορείτησε σε διαγωνισμός και το 1989 τιμήθηκε με το Α' βραβείο δοκιμίου από τη Δημόσια Θεονίκη και το Α' βραβείο ποίησης του "Ποίητην την λέσσο των...".

Ποιήματα του μεταφράστηκαν στην Αργυρά και Ερμονία και ιδιαίτερα στη Γαλλία από τον Gaston H. Auferte. Για το δοκιμών και ποιητικό του έργο βορείτησε σε διαγωνισμός και το 1989 τιμήθηκε με το Α' βραβείο δοκιμίου από τη Δημόσια Θεονίκη και το Α' βραβείο ποίησης του "Ποίητην την λέσσο των...".

Ένα παιδί στο γκέτο της Αγίας Τριάδας

Αναμνήσεις του Καθηγητή των Τ.Ε.Ι. Θεσσαλονίκης

κ. ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Δεν ξέρω αν στους "αντιστασιακούς" περιλαμβάνονται και παιδιά! Πάντως, τη χρονιά εκείνη (1943) που "μάντρωσαν" οι Ναζί τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στα "geto της ντροπής", βρέθηκα να κάνω... αντίσταση, σαν όλους τους ανένταχτους πιτσιρικάδες της πόλης μας. "Ήταν η δευτερη χρονιά που πήγαινα στην "Αδελφοσύνη", στο "Βιζάντιο", στην πιο ρωμαϊκά Χριστιανική Κίνηση της εποχής. Κι η τρίτη στο "μεροκάματο"!

Με συνεταίρο τον Διαμαντή ... ένα 15χρονο προσφυγάκι από την Σάνθη, στήσαμε τους πάγκους μας στο γκέτο Αγ. Τριάδας και πεταλώναμε απ' το πρωί ως το βράδυ παπούτσια και πέδιλα φτωχών Εβραίων που ετοιμάζονταν για την "μεγάλη πορεία" της "Εισόδου στο θάνατο". Εκεί λοιπόν, στο γκέτο της Αγ. Τριάδας είδαν τα μάτια μας τον πόνο, την απόγνωση και όλο το βουβό δράμα ενός λαού που σήρεται στον όλεθρο "ως πρόβατον επί σφαγήν". Εκεί λοιπόν, στην άκρη του δρόμου, έρχονταν φοβισμένοι άνθρωποι με το κιτρινό αστέρι στο μέρος της καρδιάς, να "ενισχύσουν" τα παλιοπάπουτσα με κανά πεταλάκι στις μύτες και τα τακούνια.

Είδαν τα παιδιά μας μάτια ώλη την αντίθεση της ανισότητας και αδικίας. Είδα φουκαράδες νάρχονταν με κάτι σαραβαλιασμένα πέδιλα. Την "μεσαία τάξη" να βάζει καμιά σόλα και τακούνια. Και τους "εύπορους" να κρύβουν χρυσές λίρες στα κούφια τακούνια. Αργότερα, όταν η φάλαγγα διέσχισε την Εγνατία οδό, στο υψός της Αριστοτέλους (εκεί που είναι η "Άλυσσίδα" είχα μόνιμα τον πάγκο μου), είδα να συμπορεύονται προς την ίδια "τελική λύση" και ξυπόλυτοι Εβραίοι, της ίδιας Κοινότητας, του αυτού γκέτο. Είδα κι άλλα πολλά τότε. Κι απορώ τώρα, πώς δεν τα είδε ούτε τ' ακουσει κάποιος αξιωματούχος του Γ' Ράχη, με ικανότητες Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, με προσόντα Προέδρου Δημοκρατίας;

Ας έρθουμε ξανά στο γκέτο Αγ. Τριάδας. Ένα απόγευμα είχε πέσει πολύ δουλειά κι απόμεναν να περιμένουν υπομονετικά 5 - 6 άτομα. Η ώρα όμως περνούσε και η "πιάτσα" άδειαζε. Τ' ανθρώπινα πλάσματα με την "αστρική διάκριση" έπρεπε να κλειστούν στα σπίτια τους. Βοή εγένετο μεγάλη, "Έρχονται οι πεταλάδες, Εβραίοι φύγετε!". Οι μεγάλοι τόσκανοι φοβισμένοι. Το αγοράκι στάθηκε αδιάφορο, έβγαλε από μια εφημερίδα ένα ζευγάρι γυναικεία σκαρφίνια και ψέλισε: "Θα βάλεις πεταλάκια ή να φύγω;". "Κάτσε", του λέει ο Διαμαντής (ο συνεταίρος μου), "αλλά κρώψε τ' αστέρι σου". Του δίνω το πουλόβερ που μούπλεξε η μάνα μου για να καλυφτεί κι ένα σφυράκι να κάνει πως καρφώνει. Όταν τελεώσαμε τον συνόδευμα ως το σπίτι του. Έκανε να βγάλει το πουλόβερ. Μη, του φώναξα, μας βλέπουν. Πάρτο και το φέρνους αύριο πρωί.

"Όλη τη νύχτα δεν έκλεισα μάτι από χαρά κι ανησυχία. Έβλεπα εφριάτες κι είχα άσχημα προαισθήματα. Το πρωί

σπρώθηκα βαρύς και ξάγρυπνος να πάω στη δουλειά, με τα πόδια φυσικά (από Αγ. Δημήτρη ως την Αγ. Τριάδα). Με περιμένειν τον Διαμαντής κακόχεφος. "Δεν έχει δουλειά σήμερα. Τους κλείσαν μέσα στα σπίτια. Πάρε δρόμο γρήγορα, μην ανοίγεις τον πάγκο γιατί σε κάρφωσε ο απέναντι ψιλικατζής για τα χτεσινά". Με χήλια βάσανα έφτασα ως τη γωνιά Αριστοτέλους - Εγνατία (στο μόνιμο στέκι μου). 'Ανοιξε τον πάγκο αλλά το μυαλό μου ήταν φευγάτο - οι οπικοί μου άξονες συναντώνταν στο άπειρο. 'Ως τη στιγμή που με τράνταξαν τα αδέλφια Γιάννης και Γιώργος από το διττανό παντονοφλάδικο. "Πούν βρόσεις ρε Χριστάκη, σώνφαγαν δυό ζευγάρια λαστιχένιες σόλες αυτοί εδώ οι αλήτες. Νάχεις το νου σου στη δουλειά. Ξύπνα". Μια κουβέντα είναι.

Την επαύλιον ημέραν - ή για μεγάλη, εκείνη η ημέρα του Απρίλη 1943 - άκουγα τη βοή της φάλαγγας που ερχόταν από τα ανατολικά. Ακόμη βλέπω τα κάρα, τους ξυπόλητους, τα γεροντάκια, τα μικρά, τους "επόπτες με το περιβραχιόνιο" και τους "πεταλάδες". Άλλα έχω καρφώσει τη ματιά μου στα παιδιά της πομπής, μπας και διακρίνω εκείνο το ανώνυμο αγόρι. Κι απόψειν να συνοδεύω με την άκρη του ματιού, ώσπου χάθηκε η φάλαγγα πέρα από την Βενιζέλου, προς το Βαρδάρι. Στο πρόσωπο εκείνου του παιδιού έφερα ένα γύρω όλα τα Εβραϊκούλα της γειτονιάς, τον Σαμίκο του κυρίου Βισσύ, τον οποίο δεν κατάφερε να κρατήσει ο θείος Νέστορας, τη φίλη της μάνας μου Κλάρα, την φτωχολογιά του 151, της Ραμίόνα, του Ρεζή Βαρδάρ, της Συγγρού δίπλα στη Συναγωγή, στο Καπάνι, στα Λαδάδικα και την Φούγκων.

Τούτες τις μέρες "Μνήμης" σκέπτομαι τον φίλο μου Αλμπέρτο Μεϊδ, τον Σιμτή κ.ά. Ποιός άραγε να ξέρει αν γύρισε με τους "επιζώντες" εκείνο το χλωμό Εβραϊκούλο του γκέτο της Αγίας Τριάδας; ή χάθηκε στο Ολοκαύτωμα των έξι εκατομμυρίων νεομαρτύρων;

Και η "αντίσταση" έχει συνέχειες. Δίχως επίγνωση κινδύνου, δίχως προοπτική επένδυσης, δίχως εντολή, εντελώς αβίαστα, απλά και παράλογα, κάναμε την "κόντρα" μας. Πότε πεταλώνοντας όφθιο έναν Ιταλό αλπίνο. Πότε "δωτούσαμε αθώα" τον άλλο απ' πουλάει κανά περιστροφο. Αγοράζοντας και πουλώντας. Άλλες κάρουφεν, άλλες φεροκάουφεν. Αυτό μου κόστισε ένα σπάσιμο καρφού. Ακόμη έχω εναισθησία στο αριστερό μου χέρι. "Υστερά βούτηξα στον υπόνομο, γωνιά Πτολεμαίων Κολόμβου, στα Λεμονάδικα, για ένα πιστόλι φωτοβολίδας. Αργότερα, την τελευταία ημέρα της Κατοχής. Δευτέρα 30 Οκτωβρίου 1944, κείνο το συννεφιασμένο πρωινό "κρατούσαμε τσίλιες" στον γκρεμό της Σελεύκου, την ώρα που ο Μητροπολίτης Γεννάδιος πήγαινε στην Ηλεκτρική Εταιρεία του Αγ. Δημητρίου να προλάβει, την ανατίναξή της. Έγιναν κι άλλα πολλά "αντιστασιακά" από παιδιά του Κατηγητικού κι ανώνυμους πιτσιρικάδες της γειτονιάς. Άλλα δεν γράφτηκαν στη λίστα για επίδομα.

• **Barnet Litvinoff: The Burning Bush - Antisemitism and World History** (496 σελ., 1988)

Το βιβλίο προσεγγίζει τον αντισημιτισμό ως ένα ξήτημα ενσωματωμένο στην εξελικτική πορεία των εθνών. Ο συγγραφέας κινείται σε πηγές παλαιότερα απρόσβατες καθώς ερευνά τη δυναμική ανάπτυξη των πολιτισμών προκειμένου να "ξετυλίξει" το μυστήριο που έκανε τους Εβραίους συγκεκριμένα θύματα των ιστορικών δυνάμεων τις οποίες δεν μπορούσαν να θέσουν υπό έλεγχο και οι οποίες πράγματι βρισκούνταν έξω από το δικό τους πεπρωμένο. Η φρασία του εκτείνεται μέχρι τα πιο σύγχρονα ιστορικά γεγονότα με αναφορά στους Εβραίους που εγκαταστάθηκαν στο δικό τους κράτος, ενώ ταυτόχρονα η πλειοψηφία των Εβραίων παρέμεινε διασκορπισμένη ανά τον κόσμο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας συνεχούς "κρίσης ταυτότητας".

• **Bill Williams: The Making of Manchester Jewry** (460 σελ., 1985)

Η Εβραϊκή Κοινότητα του Μάντσεστερ είναι αριθμητικά μια από τις μεγαλύτερες της Αγγλίας και τις δραστηριότερες κοινωνικά. Πώς και πότε ξεκίνησε; Πώς ήταν η ζωή της παλαιότερα; Η μελέτη αυτή αναφέρει ότι οι ρίζες της Εβραϊ-

κής Κοινότητας του Μάντσεστερ ανέρχονται στον 18ο αιώνα και δείχνει πώς αναπτύχθηκε στην πόλη πολύ πριν από τη "μαζική μετανάστευση" του 1880 - 1914. Παράλληλα περιγράφει τη ζωή αυτών που αρχικά εγκαταστάθηκαν στην πόλη, αναλύοντας τη σταδιακή εξέλιξη των Κοινοτικών Εβραϊκών Οργανισμών.

• **Hans Rogger: Jewish Policies and Right-wing Politics in Imperial Russia** (304 σελ., 1986)

Μέχρι την εμφάνιση του Ναζισμού, η Αυτοκρατορία της Ρωσίας αποτελούσε το πρώτο παράδειγμα επίσημου αντισημιτισμού στη σύγχρονη Ευρώπη. Η απλή όμως προκατάληψη δεν μπορεί να είναι η μόνη αυτία για τη σκληρή ή ελαστική πολιτική που βοήθησε, ή άλλες φορές εμπόδισε, την εβραϊκή αφομοίωση. Ούτε μπορεί να εξηγήσει γιατί πολλοί μελετημένοι παραγόντες, που δεν πλέτευαν σε ιδεολογικές ακρότητες, συμφωνούσαν στη λήψη μέτρων ενώ ήταν σαν αυτά ήταν αντιπαραγωγικά και άδικα.

Η μελέτη στο βιβλίο αυτό σκοπό της έχει την αναζήτηση του ΤΙ, εκτός από την προκατάληψη, ποιά αυτία και ποιά συλλογιστική διαμόρφωση την επίσημη σκέψη και συμπεριφορά που έκαναν το εβραϊκό πρόβλημα πολύ εντονότερο για τους Ρώσους Αρχηγούς Κρατών απ' ότι για εκείνους των Δυτικών Κρατών.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΑ "ΧΡΟΝΙΚΑ"

• **Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ:** Ο κ. Ιω. Ν. Παπαμιχαλάκης, εκδότης του περιοδικού "Δελτίον Διοικήσεως Επιχειρήσεων", γράφει:

"Ελαβα το ειδικό τεύχος των "Χρονικών" που είναι αφιερωμένο στην "φυσιογνωμία του Εβραίου στη νεώτερη Ελληνική Λογοτεχνία".

Το τεύχος αυτό είναι μια συμβολή στην πνευματική ζωή των Ελληνοεβραίων και την επίδοση που είχαν στην πρώθιμη των γραμμάτων ιδιαίτερος στην Ελλάδα.

Δύο είναι τα στοιχεία που προάγουν εις την εκτίμηση της ζωής της πολιτισμένης κοινωνίας: α) η παράδοση, β) η πνευματική ανάπτυξη.

Οι Έλληνες Εβραίοι το θρήσκευμα είχαν ανέκαθεν μια πληθωρική παρουσία στην πνευματική ζωή της χώρας.

Και δεν μένει χωρίς σημασία η παρουσία αυτή σήμερα, που οι μεταβολές από την τεχνολογική επανάσταση και οι αγακατατάξεις που επέβαλε θα στερεύνται αξέιας και σημασίας, εάν ο άνθρωπος ξε-

φύγει από το πνεύμα και προσθεθεί στο άριμα του αυτοματισμού και της ρυμποτικής, καθιστάμενος έτσι ένα μηχανικό μέσο χωρίς ιδιαίτερο υπαξιακό περιεχόμενο.

Ο πόλεμος του κόλπου απεκάλυψε ακόμα και τη χρήση του πνεύματος και της πίστης σε ένα χωρίς προηγούμενο μονομερή προπαγανδισμό, κατά τον οποίο "οι καταληψίες" μόνον εμφοριούνται από τα ιδεώδη της πίστεως και της οποίας τα ιερά και όσια της βομβαρδίζονται από "άπιστους".

Και οι ανακοινώσεις αυτές γίνονται τη στιγμή κατά την οποία οι πύραυλοι των κατακτητών κατευθύνονται ακριβώς στα ιερά και όσια της Χριστιανικής και Εβραϊκής ανθρωπότητος.

Είναι λυπτρόν δε ότι δεν υπήρξε διεθνώς μια διαμαρτυρία και κάποια κίνησης κατά των επιθέσεων αυτών, όταν κάποτε πολύ λόγος γίνοταν για τον σεβασμό των ιερών πόλεων, με κορυφαία την Ιερουσαλήμ.

Μόνο για το Ισλάμ υπάρχουν άραγε Ιεροί τόποι;

Οι λοιποί είναι: "Δυνάμεις του κακού και του αθεϊσμού, όχλος απίστων, ορδές του Σατανά;" (Εθνος Κυριακής, 3 Φεβρουαρίου 1991), κατά τα ιρακινά Μ.Μ.Ε.;".

• **ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ:** Ο κ. Μενέλαος Πρ. Καρπούζας από τα Ιωάννινα, μας στέλνει τις παρακάτω αναμνήσεις του:

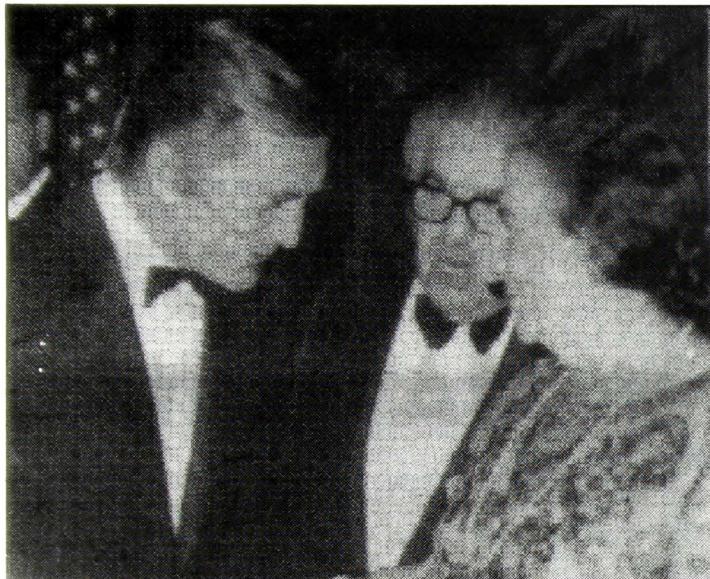
"Κατά την προπολεμική εποχή, είχαμε συνέργασία με τους Εβραίους γιατί ο πατέρας μου είχε εμπορικό κατάστημα στην οδό Ανεξαρτησίας (ώρα Βενιζέλου) και έτσι κι εγώ γνώρισα πολλούς απ' αυτούς.

Ερχότανε, ενθυμούμαι, ο μακαρίτης Γιωσέκος, ο οποίος είχε και αυτός εμπορικό κατάστημα στην ίδια οδό, στην Εθνική Τράπεζα. Τον είχαμε τακτικό πελάτη, από τους καλύτερους πελάτες μας, και στα πρόθυρα του πολέμου μας έλεγε: "Κάντε τα χρήματα σας λιρες, γιατί θα γίνει πόλεμος!". Και δεν είχε άδικο.

'Όταν άρχισαν να εμφανίζονται κάτι ενδείξεις για την

τύχη των Εβραίων κατά τον πόλεμο, είχα πει στον μακαρίτη Γιωσέκο σε συζήτηση που είχαμε: "Αν γίνει κάτι απ' τους Γερμανούς εις βάρος σας, κοίταξε να προλάβεις να πας στο Ζαγόρι, στο σπίτι μου, μαζί με την οικογένειά σου. Στον Ελαφόποτο, στο χωριό μου, έως ότου δούμε τί θα γίνει". Υστερά από κάποιες μέρες μου είπε στην Εθνική Τράπεζα, όπου εργαζόμουν: "Πράγματι υπήρχε κάποιος κινδυνος, αλλά", πρόσθισε, "εμείς θα δώσουμε χρήματα στους Γερμανούς και δεν θα μας πειράξουν". Του απάντησα σαν να ήμουν προφήτης: "Οι Γερμανοί θα πάρουν τα χρήματα, αλλά η διαταγή του Χίτλερ θα υλοποιηθεί". Με κοίταξε με απορία, χωρίς να μου πει τίποτα.

"Υστερά από καιρό, κατά την κατοχή βέβαια, ήλθε στην Εθνική Τράπεζα η κόρη του Γιωσέκου μαζί με έναν Γερμανό αξιωματικό. Είχε γλυτώσει. Την γνώρισα, αλλά φοβήθηκα να της μιλήσω, όπως κι αυτή με γνώσεις, με κοίταξε χωρίς να μου πει τίποτε. Τώρα δεν ξέρω πού βρίσκεται και αν ζει".

Ο Κερκ Ντάγκλας με την Γκόλντα Μεγιρ.

Κερκ Ντάγκλας: Ναι, είμαι Εβραίος

Στην αυτοβιογραφία του με τίτλο "Ο γιός του ρακοσύλλεκτη", ο γνωστός ηθοποιός Κερκ Ντάγκλας κάνει συχνά αναφορές στην εβραϊκή του υπόσταση, στις σκέψεις του πάνω στο θέμα αυτό και τις εμπειρίες που είχε στη ζωή και την καριέρα του, επειδή είναι Εβραίος.

Από την αυτοβιογραφία συγκεντρώσαμε τα παρακάτω αποσπάσματα και τα δημοσιεύουμε επειδή παρουσιάζουν γενικότερο ενδιαφέρον:

- Δεν θα ξέχασω ποτέ την πρώτη φορά στη ζωή μου που γνώρισα τί είναι **αντισημιτισμός**. Ήμουνα μικρό παιδί, όταν κάποια μέρα βρέθηκα ξαφνικά περικυκλωμένος από μία ομάδα εξαγριωμένων συμμαθητών μου που ούρλιαζαν: "Σκότωσε το Χριστό!". Με το πρόσωπο γεμάτο αίματα έτρεξα στο σπίτι. "Γιατί το έκαναν αυτό μαμά; Λένε ότι σκότωσα το Χριστό κι εγώ δεν ξέρω καν ποιός είναι αυτός...". Μέχρι σήμερα ακόμα, έχω στ' αυτιά μου τα λόγια της μητέρας μου: "Είσαι Εβραίος και για να προχωρήσεις στη ζωή θα πρέπει να είσαι πάντα δύο φορές καλύτερος από τους άλλους".

- Μια φορά το χρόνο, το Γιόμ Κιπούρ, επιστρέφω στη θρησκευτικότητά της παιδικής μου ηλικίας. Την ημέρα αυτή γράφεται στη Μεγάλη Βίβλο ποιός θα ξήσει και ποιός θα πεθάνει, ποιός από νερό και ποιός από φωτιά. Είναι αλήθεια ότι δεν πηγαίνω στη Συναγωγή, όπως πρέπει να κάνει κάθε καλός Εβραίος, αλλά την ημέρα αυτή νιώθω βαθιά μέσα μου το δεσμό μου με τους σκλάβους που απέκτησαν την ελευθερία τους στην Αίγυπτο, καθώς και με όσους σήμερα προσπαθούν, με δύνη τους τη δύναμη, να κάνουν το Ισραήλ χώρα που θέλει γάλα και μέλι. Αισθάνομαι ότι είναι όλοι τους αδέλφια μου. Στα αυτιά μου πρέχει ο θρήνος του Κολ Νιδρέ ακόμα κι αν εκείνη τη στιγμή καλπάζω μ' ένα άλογο δίπλα στον Μπαρτ Λάν-

καστερ. Ακούω συνεχώς τον ήχο του Σοφάρο την ίδια στιγμή που γυρίζω μια σκηνή με την Φαίη Νταναγοναίη. Νηστεύω πάντα το Γιόμ Κιπούρ. **Ναι, είμαι Εβραίος.** Κι αυτή η αισθηση διαρκεί μέσα μου μέχρι το επόμενο Γιόμ Κιπούρ.

- **Όλοι οι Εβραίοι είναι τελικά μόνοι.** Νομίζω ότι όλοι μας έχουμε κρυφές πληγές, όπως επίσης πιστεύω ότι όλοι έχουμε σκεφθεί κάποιες στιγμές στη ζωή μας να αποκρύψουμε το γεγονός ότι είμαστε Εβραίοι. Θυμάμαι μια εποχή, όταν με ρωτούσαν αν είμαι Εβραίος, απαντούσα με στόμφο: "κατά το ήμισυ...". Ένοιωθα ότι το να είμαι κατά το ήμισυ Εβραίος ήταν πιο "ελαφρύ".... Θεέ μου, τί μιζέρια!

- Οι άνθρωποι φαντάζονται τους Εβραίους ταπεινούς και πειθήνιους, να βαδίζουν υπάκουα προς τους θαλάμους αερίων... Όσοι χρεώνουν στους Εβραίους το χαρακτηριστικό της παθητικότητας, θάταν καλό να θυμηθούν τους σκληρούς τους αγώνες στα γκέτο της Πολωνίας, όπου, μόνοι οι Εβραίοι αντιστάθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στους ναζί δολοφόνους τους. Ας θυμηθούν λοιπόν αυτά τα γκέτο, όπου οι Εβραίοι πολέμησαν μέχρι το θάνατο. Όταν δει κανείς τα πράγματα από πιο κοντά, θα συνειδητοποιήσει ότι **οι Εβραίοι έχουν κάνει γενναίους αγώνες** πολύ πριν από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας του Ισραήλ.

Η τελευταία ταινία του Λουί Μαλ

Το 1944 σ' ένα καθολικό σχολείο της κατεχόμενης Γαλλίας, το αγόρι που μεγαλώνοντας θα γινόταν ο σκηνοθέτης Λουί Μαλ, ήταν ένας εντεκάχροονος μαθητής. Στο ξεκίνημα εκείνης της σχολικής περιόδου είχε σαγηνευτεί από ένα νέο συμμαθητή, ένα ιδιοφυές αγόρι που έκρυβε τα προσόντα του κάτω από ένα σχεδόν αδιαπέραστο τείχος μυστικοπάθειας και συστολής. Λίγους μήνες αργότερα, ο κανουνοφερμένος θα συλλαμβάνοταν από τους Γερμανούς! Ήταν Εβραίος, που το σχολείο, αναλαμβάνοντας τον κίνδυνο, τον έκρυβε. Σύμφωνα με τον Μαλ, το γεγονός αυτό παρέμεινε η πιο δραματική ανάμνηση της παιδικής του ηλικίας - και τώρα, τη μεταφέρει στον κινηματογράφο.

Το "Au revoir les Enfants" ("Γειά σας παιδιά") είναι η πρώτη ταινία που ο Μαλ γνωρίζει στη Γαλλία μετά από δέκα χρόνια, κι ενώ έχει κάτι από την ψυχρή δύναμη του αντιτασιακού του αριστοτοιχήματος "Λαζόπτ, Λυούεν", αποπνέει μια τετοια λεπτότητα, που οι αμερικανικές παραγωγές του σπάνια πέτυχαν. Το φιλμ έρχεται και την πιο έγκαιρη στιγμή: ο οργανωμένος ρατσισμός έχει σηκώσει κεφάλι και πάλι στη Γαλλία και το "Au revoir les enfants" ορθώνται σαν μια ουσιαστική μομφή... Το έργο μιλάει βασικά για την αιώνια αντιμαχία της προσωπικότητας των Γάλλων ανάμεσα στην περηφάνεια και την ευαισθησία που οδηγούν στο θάρρος και την περηφάνεια και την ευαισθησία που οδηγούν στην σκληρότητα, τη στενοχαρδία και το φόβο". (Tou Stephen Schiff, "Vanity Fair" Φεβρουαρίου 1988).

English Summary of the contents of Issue 115 (March - April 1991)

In this issue:

- In an article entitled **Faith and logic: the religions have nothing to fear**, Bishop Gerard Mahon, chairman of the Anglical Episcopal Committee on the Relations between Catholic Christians and Jews, stresses that "all of us, Christians and non - Christians alike, are fellow pilgrims in this world, all facing the same fundamental questions about the meaning and purpose of life".

- **The Jews and Europe:** the article under this title contains some thoughts and conclusions from the study by the same title of the German philosopher and sociologist Max Horkheimer. The study, published in 1939, was very wide of the mark in its predictions as to the fate of the Jews in the years to come, under Hitler. The study contains thoughts and attitudes which even today, fifty years later, are, unfortunately, still common among anti - Semites.

- In the late 19th century the Frenchman V. Berard travelled in Greece, and his book **Turkey and Greece**, published in 1892, contains information and his impressions of the **Jewish Community of Kastoria** in Western Macedonia.

- The book by Roula Konti entitled **National**

Family Names in Crete under Venetian Rule (13th - 17 th centuries), published in 1989 by the Centre for Byzantine Studies of the National Research Foundation, contains a number of entries of **Jewish family name in Crete** during the period in question.

- The historian Angelo - Dionissis Debonos, in a study which is the fruit of many years of work, presents **the Jewish families of Cephalonia** (occupations, family relationships) during the period from the 17th to the 19th centuries. For many years it was believed that there were no Jews at all in Cephalonia.

- Mr D. Tsinikopoulos gives a literary and sociological analysis of the contents of the book **Kohelet** (Avel - Avalim)

- Mr C. Papageorgiou deals in a chronicle with the arrest by the Nazis of the **Jews of Thessaloniki, in April 1943**.

- This issue also contains notices of **books** on Jewish topics published in English, **letters** to the editor and articles about the autobiography of the famous actor **Kirk Douglas** and the anti - racist film "Au Revoir les Enfants", by the French director Louis Mal.

ΧΡΟΝΙΚΑ ΙΒΡΙΝΟΤ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Συρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:
Ο Προεδρεύων Αντιπρόεδρος του Κ.Ι.Σ.
ΝΙΣΗΜ ΜΑΤΣ
Συρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Απεβίωσε ο Ιωσήφ Λόβιγγερ

Ενώ το φύλλο αυτό
βρισκόταν στο τυπογραφείο,
αναγγέλθηκε ο θάνατος του Προέδρου των
Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος
Ιωσήφ Λόβιγγερ.

Για το θάνατο του εκλιπόντα ηγέτη
του Ελληνικού Εβραϊσμού
θα επανέλθουμε στο επόμενο φύλλο μας.

עץ חיים ריא

Δένδρον ζωής είναι η Τορά...
(Παροιμ. 3:18)